

1.2. Altay Dilleri Teorisi

Osman Nedim TUNA

Altay Dilleri :

Dilbilgisi edebiyatında bir 'dil ailesi' veya 'topluluğu' için kullanılan bu adla, dar olarak (**Türk, Moğol, Mançu dahil Tunguz**), geniş olarak bunlarla birlikte **Kore**, ve kısa bir süreden beri **Japon** dilinin de yeniden katılması ile, beş dil kasdedilir. Altay Dilleri bugün, Avrupa Kıtasının iki katına yakın genişlikteki bir alanda, iki yüz doksan iki milyon kişi tarafından konuşulan büyük bir blok teşkil eder.

Altay Dillerinin Konuşulduğu Yerler :

Batı sınırları, yükselen üç basamak halinde Ege Denizi, 25° doğu boylamı, Kafkasya'da Kura nehrinden Volga'nın ikinci dirseği hizasına kadar 45° doğu boylamı, ve Angara - Yukarı Tunguzka'nın kavuştuğu yerden denize döküldüğü yere kadar Yenisey (kabaca 85° doğu boylamı); kuzey sınırları, yine üç basamak halinde, Balkanlar'dan Kara Deniz'e ve Kafkas ortalarına kadar 43° kuzey enlemi, Volga'dan Yenisey'e kadar 57° kuzey enlemi, Yenisey ve Katanga nehirlerinin ağızlarını birleştiren çizgi, Katanga'dan Kolima ağzına kadar Kuzey Buz Denizi (Kutup Dairesinin ve 70° kuzey enleminin üstündedir); doğu sınırları, Kolima ağzından Kamçatka körfezi altındaki Gizhtga şehrine kadar 160° doğu boylamı, Ohoç ve Vladivostok'a kadar Japon Denizleri; Amur nehrinin Zuya ile kavuştuğu yerden geçen ve Sarı Irmağın (Hwang Ho) büyük dirseği Ordos'u kuzey - doğusundan kesen çizgi; güney sınırları, Mançurya'da, Amur ve onun bir kolu olan Usuri ile; daha aşağıda Ordos güneyinden, Hazar'ın altında bir boşluk bırakarak Ak Deniz ve Ege Denizi'ne, 25° doğu boylamına kadar, aşağı - yukarı 35.° kuzey enlemi olan ve kalın tabanı doğuya dönük, yatmış bir L şeklindeki geniş blok Türk, Moğol, Tunguz dillerinin alanıdır. Bu büyük alanın dışında, Sahalin adasında (Tunguz ve Türk toplulukları), Balkanlarda 20° doğu boylamına kadar (Türk toplulukları), kuzey - doğu Sibirya'da Anadır körfezine kadar (180° doğu boylamı) (Tunguz toplulukları) ve güney - batıda 25.° kuzey enlemine kadar, Suriye, Irak, İran, Afganistan'da (Türk, ve yalnız sonuncusunda Moğol) ve daha başka yerlerde, irili - ufaklı adalar halinde, yine aynı diller konuşulur. Japonca, başlıca Japon adalarının, Korece, Kore Yarımadasının ve Yalu Irmağının kuzeyine taşarak Mançurya'ya kadar uzanan yerlerin dilidir. Altay Dilleri alanının yüz ölçümü 19.878.368 Km²'yi bulur. (bkz. şekil 1. harita)¹

Bazı Rakam ve İstatistikler ² :

a. **Altay Dilleri** : 'Ailesi' (veya başkalarına göre 'topluluğu') **Hind - Avrupa** (bir buçuk milyardan fazla), **Çin - Tibet** (sekiz yüz elli milyondan fazla) ten sonra dünya dil aileleri arasında üçüncü gelir. Geriye kalan 24 dil ailesinden yalnız üçü, yüz milyondan fazla insan tarafından konuşulur. Öbürlerinin çoğunu on milyonu bile bulmayan dil aileleri teşkil eder; bunlardan sonuncusunun nüfusu sadece birkaç yüz kişidir. Başka dil ailelerinin üyeleri ile karşılaştırılırsa, bütün lehçe ve şiveleri ile **Türk Dili** (116 102 650) **Çin, Hind, Roman, Cermen, Slav, Arap** ve **İndonezya** dan sonra sekizinciliği alır. **Moğol Dili** (5 240 000) ilk 70 ve **Tunguz Dil Gurubu** (161 000) ilk yüz üye dil arasına bile giremezler. Yeryüzünde,

yaşayan 2700 kadar dilden yalnız 74'ü 5 milyondan fazla insan tarafından konuşulur. Bütün ağızları ile **Japonca** (114 000 000), **Mandarin, İngilizce, Hindustani, İspanyolca, Arapça** ve **Ruşça**'dan sonra, **Portekizce** ve **Almanca**'dan önce dünyada yedincidir. Bütün ağızları ile **Korece** (56 792 000), **Wu** ve **Min** (her ikisi de Çin'de)'den sonra, ve **Telugu**'dan önce 17. gelir. Bütün ağızları ile **Türkçe** (45 000 000 dan fazla), **Telugu, Puncabi** ve **Ukrayınca**'dan sonra, **Marathi** ve **Tamilca**'dan önce olmak üzere 21. dir. **Özbekçe** (13 641 000) 42., **Tatarca** (11 168 000) 47. **Uygurca** (10 478 000) 50. **Azerice** (9 581 000) 53. ve **Kazakça** (6 752 000) 69. dur. **Halha Moğolca** (700 000 den biraz fazla) ve **Tunguz Dil Gurubu**'ndan **Evenki** (43 000 kadar) bu listede yer almazlar. Bu rakamları okurken 1978 yılında **Birleşmiş Milletler Örgütü**'ndeki üye 'millet' sayısının 149. ve bunlardan ancak 55'inin nüfusunun 10 milyondan fazla, geriye kalan 60'ünün 1 milyona 10 milyon arasında, 34'ünün ise, sonuncusu birkaç bin olmak üzere, 1 milyondan az olduğu karşılaştırma için, hatırlanmalıdır.

b. Altay Dillerini konuşanların (292 295 650 kişi) yüzde 16.94'u (49 520 650 kişi) Sovyetler Birliği'nde, yüzde 6.55'i (19 152 000 kişi) Çin Halk Cumhuriyeti'nde, yüzde 3.56'sı (11 310 000 kişi) başka ülkelerde ve yüzde 62.65'i (212 313 000 kişi) -Tunguzlar hariç- kendi topraklarının bugünkü siyasi sınırları içinde, egemen olarak yaşar. Türkler'in yüzde 42.07'si (48 849 650 kişi), Moğollar'ın yüzde 10.97'si (575 000 kişi) ve Tunguzlar'ın yüzde 56.63'ü (96 000 kişi) Sovyetler Birliği'ndedir. Bunlar Sovyet nüfusunun (1978'de 258 950 000 kişi)³ sırası ile, yüzde 18.86, yüzde 0.22 ve yüzde 0.04 olmak üzere, hep birlikte yüzde 19.12'sini teşkil eder. Türkler'in yüzde 10.60'ı (12 310 000 kişi), Moğollar'ın yüzde 59.64'ü (3 125 000 kişi) Tunguzlar'ın yüzde 40.37'si (65 000 kişi) ve Korelilerin yüzde 6.43'ü (3 652 000 kişi) Çin Halk Cumhuriyeti'ndedir.⁴ Bunlar, Çin Halk Cumhuriyeti nüfusunun (1978'de 865 000 000 kişi) sırası ile, yüzde 1.42, yüzde 0.36, yüzde 0.01 ve yüzde 0.42 olmak üzere, hep birlikte yüzde 2.21'ini karşılar. Bu ikisi dışında ve başka yabancı ülkelerdeki Türkler 11 310 000 kişidir ve bütün Türk nüfusunun yüzde 9.74'üdür. Afganistan'da Moğolca konuşanların sayıları belli değildir. Buna göre, Türkler'in ancak yüzde 37.6'sı, Moğollar'ın 29.4'ü kendi egemen topraklarında yaşadıkları halde, bu miktar Koreliler'de yüzde 93.6'ya, Japonlar'da yüzde 100.0'e çıkar. Egemen Tunguz yoktur.

Pratik bir hesapla her 10 Türk'ten 4'ü Türkiye ve Kıbrıs'ta ve 4'ü Sovyetler, 1'i Çin Halk Cumhuriyeti, 1'i de başka bir ülkenin yönetimi altındadır. Aynı şekilde her 10 Moğol'dan 3'ü Moğolistan Halk Cumhuriyeti'nde ve 1'i Sovyetler Birliği, 6'sı Çin Halk Cumhuriyeti yönetimi altındadır. Ana dillerine göre, Sovyetler Birliği'ndeki her 50 kişiden 27'si Rus, 11'i Ukrayna, 9'u Türk ve 3'ü de başka bir dilde konuşur. Çin Halk Cumhuriyeti'nde, her 500 kişiden 7'si Türk, 2'si Moğol, 2'si Korece, geriye kalan 489 kişi ya bir Çin ağızı ya da başka bir azınlık dili konuşur.

c. Altay dillerinin konuşulduğu alan 19 878 368 km² olup bütün eyaletleri ile birlikte Amerika Birleşik Devletleri'nin veya Çin Halk Cumhuriyeti'nin iki katından büyük, Sovyetler Birliği'nin ise yüzde 90'ı kadardır. Üzerinde Türk dilinin konuşulduğu yerler, Altay dilleri alanının yüzde 55.11'i (10 955 840 Km²) olup Avrupa

kıtasından biraz geniştir. Bunu yüzde 26.09'la (5 185 000 Km) Tunguz, yüzde 15.71'le (3 122 700 Km²) Moğol, yüzde 1.87 ile (373 313 Km²) Japon, ve yüzde 1.22 ile (242 515 Km²) Kore dillerinin konuşulma alanları takibeder. Altay dilleri alanının yüzde 65.31'i (12 984 000 Km²) Sovyetler Birliği, yüzde 18.68'i (3 713 000 Km²) Çin Halk Cumhuriyeti, yüzde 1.22'si (243 040 Km²) başka yabancı devletler, ve ancak yüzde 14.79'u (2 940 328 Km²) bu dilleri konuşanların kendi yönetimleri altındadır. Üzerinde yaşadığı toprakların yüzde 75.55'i (8 279 000 Km²) Sovyetler Birliği, yüzde 15.08'i (1 651 800 Km²) Çin Halk Cumhuriyeti, yüzde 2.22'si (243 040 Km²) başka devletler ve yalnız yüzde 7.55'i (784 000 Km²) Türkler'in kendi yönetimindedir. Moğollar'ın yaşadığı toprakların yüzde 8.65'i (270 000 Km²) Sovyetler Birliği'nde, yüzde 41.24'ü (1 287 700 Km²) Çin Halk Cumhuriyeti'nde, yüzde 50.12'si (1 565 000 Km²) Moğol yönetimindedir. Tunguzca konuşulan yerlerin yüzde 85.54'ü (4 435 000 Km²) Sovyetler Birliği ve yüzde 14.46'sı (750 000 Km²) Çin Halk Cumhuriyeti'ndedir. Üzerinde Korecenin konuşulduğu yerlerin yüzde 90.31'i (219 015 Km²) kendi ve yüzde 6.69'u (23 500 Km²) Çin Halk Cumhuriyeti yönetimleri altındadır. Japonlar'ın yaşadığı yerlerin bütünü (373 313 Km²) Japonlar tarafından yönetilir. Sovyetler Birliği'nin (22 402 200 Km²) yüzde 57.96'sı üzerinde Altay dilleri konuşulan topraklardır. Bunun yüzde 36.96'sı Türk, yüzde 1.20'si Moğol, yüzde 19.80'i Tunguzlar'n yaşadığı yerlerdir. Çin Halk Cumhuriyeti'nin (9 596 952 Km²) yüzde 38.68'inde Altay dilleri konuşulur. Bu devletin yönetimindeki toprakların yüzde 17.21'inde Türkler, yüzde 13.42'sinde Moğollar, yüzde 7.81'inde Tunguzlar, yüzde 0.24'ünde Koreliler, (ve yüzde 12.71'inde Tibetliler) yaşar.

Pratik bir hesapla, üzerinde Türkler'in yaşadığı toprakların her 20 Km² 'sinden 15'i Sovyet, 3'ü Çin, 0.5'i başka yabancı devletler ve ancak 1.5'u Türkler'in; ve üzerinde Moğolların yaşadığı toprakların her 20 Km² 'sinden 2'si Sovyet, 8'i Çin Halk Cumhuriyeti ve 10'u kendi yönetimleri altındadır. Sovyetler Birliği'nde her 20 Km²'nin 8'inde Türk, 4'ünde Tunguz ve Moğol, 4'ünde Ural ve Sibir, 3'ünde Ruslar, 1'inde de başka halklar yaşar. Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki her 20 Km²'den 3.5'unda ana dili olarak Türk, 2.5'unda Moğol, 2'sinde Tibet, 2'sinde Tunguz ve Kore, geriye kalan 10 Km²'de ise Çin ve başka azınlık dilleri konuşulmaktadır.

d. Altay dilleri alanının doğu - batı doğrultusunda en uzak iki noktası, Yokohama kuzeyinden en batıdaki Balkan Türk adacığına kadar, kuş uçuşu 9360 Km'dir (yaklaşık olarak New York - Viyana, veya Montreal - Buenos Aires arasındaki mesafe). Türk dünyasının doğudan batıya en uzak noktaları Sahalin'in güney - doğusundaki Tatar topluluğu ile en batıdaki Balkan Türk adacığı arasındadır (8640 Km.) (New York - Marsilya arası kadar). Bu uzaklık, Türkiye'nin boyunun (1593 Km.)⁵ 5 katından fazladır ve 9 saatlik bir farka denktir.

Altay Dilleri Teorisi:

Altay Dilleri Teorisi, **Türk Moğol Tunguz (Mançu dahil), Kore ve Japon** dillerinin, **Altay Dili** adı verilen, ortak bir kaynaktan geldiği görüşünü savunan bir teoridir. Buna göre, bu diller Altay Dil Ailesi'nin üyeleridir. Strahlenberg'in kuzey -

doğu Avrupa ile Sibirya'nın bir kısmında konuşulan diller için kendi gözlemlerine dayanarak yaptığı kaba tasnif, teörinin çekirdeği niteliğindedir.⁶ Bu dillerin bir 'aile' teşkil ettiğine dair, ilk fikirler ortaya atıldığı zaman, henüz, bugünkü anlamı ile, Türkoloji diye bir çalışma alanı bile yoktu. Bu bakımdan, karşılaştırmalarda gerekli malzemenin noksanlığı, hatta yokluğu, daha elverişli bir ortam yaratılincaya kadar, bu fikirlerin gelişmesi için en büyük engel olarak kalmıştır. Bununla birlikte, önce yalnız 'yazı dilleri'ne ait malzeme ile başlayan Türk, Moğol, Mançu araştırma alanları XIX. yy.da artık 'konuşma dilleri'nden de yararlanabilen bağımsız disiplinler haline geldiler.⁷ Bu yüzyılın sonu ile XX. yy'ın ilk çeyreği, özellikle Türkoloji alanında, büyük keşifler ve önemli yeni malzeme getirdi (Orhon yazılarının çözümü, Uygurca yazılı belgelerinin bulunuşu, **Divanü Lugati't - Türk**'ün ele geçirilmesi vb.). Bununla birlikte, büyük Fin bilgini Mathias - Alexandre Castrén (1813 - 1848)'le en iyi bir şekilde başlayan canlı dil malzemesi toplama, ve bunları inceleme geleneği, bu 75 yılın en büyük özelliğidir. Kutlu bir tesadüf eseri olarak, bu dönemin sonlarında, bu disiplinlerin en parlak bilginleri yoğunlukla görülür. Altay Dilleri Teorisi'nin gerçekten şekillenmeğe başlaması da işte bu zamana rastlar.⁸ Daha bir çeyrek yy. sonra ilk üç dilin karşılaştırmalı gramerleri yazıldı,⁹ ve yalnız bu disiplinler değil, Altay Dilleri Teorisi de büyük gelişmelere sahne oldu.¹⁰ Teori, Strahlenberg'den bu yana, birçok aşamalar geçirdikten sonra, bu beş dile ait disiplinlerde elde edilen bilgileri, genêl dilbilgisinin gittikçe incelen metod ve prensipleri ile süzgeçten geçirerek kullanan, pek çok bilginin emekleri ile bugünkü durumuna gelmiştir. Beşinci dil, Japoncanın üyeliğinin kesinleşmesi, yine aynı şekilde ve ancak 1971'de, mümkün oldu.¹¹ Fakat, ilerideki gelişmeler ne olursa - olsun, Castrén, Ramstedt (1873 - 1950), Poppe (d. 1897) adları temsil ettikleri derin bilgi, yüksek ilim seviyesi, bu dillerde çalışmada sahip oldukları, erişilmesi pek güç hazırlık derecesi (hepsi de polyglot) ve çok yönlü, geniş yayınları ile bu teörinin gerçek kurucuları şerefini daima taşıyacaklar ve bu alandaki çalışmalara hükmedeceklerdir. Altay Dili'nin kurulmasında önemli yeri bulunan bazı ses denkleşmelerini keşfeden veya başka özellikler ortaya çıkaran Schott, Gombocz Zoltan, Kotwicz, Vladimirtsov, Polivanov'un oluşturduğu ikinci guruptaki bilginler sırasına, Murayama, Samuel E. Martin, Ozawa vb.dan da faydalanarak Japoncaı Altay Dilleri arasına başarı ile oturtan, Roy Andrew Miller'i de katmak gerekir.

Altay Dilleri Teorisi'ni desteklemek için yapılan araştırmalar, ilgili dil disiplinleri çalışmalarına istikamet, canlılık ve hız verdiği gibi, yeni malzeme toplama ve inceleme işlerini kamçılımış ve karşılaştırma metodlarını inceltip mükemmelleştirmiştir. Bundan daha önemli olarak, bir dizi ses denkleşmeleri bulunmuş, birtakım ortak ekler ortaya çıkarılmış, önemli "kavram birlikleri" tesbit edilmiştir. Teörinin bugün bazı bilginler tarafından uğradığı hücumlar, onun uğruna yapılan çalışmaların getirdiği bu kazançları ve yüksek pratik değerini ortadan kaldıramaz. Bununla birlikte, cevaplandırılacak bazı soruların bulunduğu ve özellikle Altay dillerinin birbirleri ile ve ana dille olan ilgilerinin şekil ve derecelerinin (hierarchy), artık bu yol açılmışsa da, henüz yeterince açıklanamadığı da bir gerçektir.

Altay Dili'nin kuruluşunda (reconstruction) yer alan ses özelliklerinin kaynaklarına inebilmek için **Türk, Moğol, Tunguz, Kore** ve **Japon** dillerinin ayrı ayrı karşılaştırmalı ses bilgilerine başvurmak zorundayız. Ancak bundan sonra, bu dil-

lerde ortak olan kelimelerin aracılığından güvenilebilir bir şekilde yararlanabiliriz. Altay dilleri hakkındaki bilgilerimiz, burada ses bilgisi ile sınırlanmış olarak, şöylece özetlenebilir:

1. Türk Dili¹²:

A. Türk Dilinin Tarihi Bilinen En Eski Yazılı Belgeleri: ¹³ **Bilge Tonyukuk** (m.s. 716), **Kül - İç - Çor**¹⁴ (m.s. 719 - 723), **Kültigin** ve **Ongin** (m.s. 732), **Bilge Kagan** (m.s. 735) anıtları olup Köktürk devresine aittir. Bu anıtlarda 6000 kadar kelime vardır. 12 hayvanlı takvime göre işaretlendikleri halde, devre başlangıcı bilinmediğinden, yazılış tarihleri belli olmayan yazıtlardan **Talas grubunun en geç V. veya VI. yy.'a ait olması gerekir.** Yenisey doğusundaki taşların dili, bunların IX. yy.'dan kalmış bulunduğunu göstermektedir.¹⁵ Bununla birlikte, **Yenisey güneyi ile batısındaki taşlardan bazılarının V. yy.'dan bile önceye ait olması ihtimali bence çok kuvvetlidir.** Uygur dilinin en eski yazılı belgeleri, VIII. yy.'dan kalmadır:

Türk Dili'nin devirleri, milâd başlarından XI. yy'a kadar **Eski Türkçe** (kök ünlüsünden sonra d/, b/ (Uygurcada >v/), kelime sonunda veya son ünlüden önce ñ; Uygurcada y<ny = ñ?>n, >yn), XI. yy.'dan XVI. yy.'a kadar **Orta Türkçe** (Kök ünlüsünden sonra) d>y, G (=ġ, g) >Ġ (=y, ğ); Ġ>v, w, f; Ġ>ø, bazılarında K>G, ç>c, t > d (ve bütün bu değişmeler sonucu olarak) doğu, kuzey ve batıda üç büyük yazı dili kolunun gelişmesi), XVI - XX. yy. **Yeni Türkçe** (mahalli özelliklerinin yazı dillerine girmesi ve her üç yazı dilinde farklılaşmaların başlayıp yer tutması), XX. yy. **Modern Türkçe Devresi** (lehçe, şive ve ağızların ana yazı dilinden, önce yapma sonra tabii bir şekilde çözülmesi), XI - XII, XV - XVII, XIX. yy.'lar bu devreler arasında 'geçiş devreleri' olarak kabul edilebilir. Çuvaşça dışında bütün Türk lehçe ve şiveleri, bu koldan (**Eski Doğu Türkçesi Kolu**) inmiştir. Eski Doğu Türkçesi'nin kelimeleri başında ötümlü ünsüzlerden ancak /b, m, ŋ (sınırlı); y/; ötümsüzlerden /k, t, ç, s/; kök veya taban sonunda /p, t, k; b, d, g; m, n, ŋ, ñ; ç, s, ş, z; y; l, r/ (ikinci tabakada b/>v/). Bu devrede kelime içinde ve sonunda ünsüz gurupları vardı. Sondaki ünsüz gurupları sınırlı olup birinci üye genellikle n, l, r; ikinci üye ise, p, t, k; ç, s idi. Yenisey ağzında é ile birlikte dokuz /a, e, é; o, ö; i, î; u, ü/ öbürlerinde sekiz ünlü ve phonemic uzunluk bulunuyordu. é; o, ö yalnız kökte görülmekte idi. Bu devrede i'nin etkin olmadığı damak, tam olmayan dudak uyumları vardı. Bazı örnekler dışında (Yenisey ağzı) ünsüz uyumu yoktu. Bununla birlikte, ünsüz uyumu örneklerinin daha Uygur belgelerinden başlayarak çoğalmakta olduğu biliniyor.¹⁶

Yakutçada t/ ile karşılanan Eski Türkçe kök sonu d/leri, bazı alanlara ait yazılı belgelere varlığını XIV. yy.'a kadar sürdürmüştür. Yine d/'nin, kuzey şivelerinden bazılarında z/ olduğuna dair tanıklar XI. yy.'a kadar geri gitmektedir.¹⁷ Bu d/ler Tuva ve Halaççada¹⁸ korunmuş öbürlerinde y/ olduğu halde, Hakasça ve Sarı Uygurcada z/ [s/]'ye gelişmiştir. Eski Türkçedeki ñ bugün yalnız Halaçça¹⁹ ve Karagasça (Tofa)'da bulunur. Eski Türkçe'nin kelime başı y/lerini Yakutçada s karşılar. Aynı ses için, Tuva ve Hakasçada ç, Kazak, Karakalpakçada j, Kırgız, Karaçaycada c, Tatar şivelerinden bazılarında c yanında 'j, ts, dz, z, Altaycada (Oyrot) d' (ağızlardan bazılarında t'), Altay, Tuva, Hakas ve Şorcada genellikle kök ünlüsün-

den sonraki burun sesleri m, n, ŷ'nin etkisi ile n kullanılır. Çoğunluğunu güney - doğu ve güney - batı şivelerinin teşkil ettiği geriye kalanlarda ise, y varlığını sürdürür. Bununla birlikte, daha, Eski Türkçe devresinde, kelime başı y'lerinin bazı şivelerde (özellikle Oğuz) c ile karşılandığına dair XI. yy.'dan bile önceye giden tanıklar vardır.²⁰ Aynı şekilde en geç XIII. yy.'da bu sesi ç ile karşılayan en az bir şivenin varlığını da **Oğuz Kağan** Destanı dolayısı ile biliyoruz.²¹ XI. yy.'da başlayan ve bazı şivelerde belki daha o zaman tamamlanmış bulunan, G'nin süreklileşerek Ğ olması, daha başka değişikliklere yol açması bakımından, en önemli gelişmelerden biridir. Bu yüzden yalnız ünsüzlerde λ > w (>b, > f), ğ > y vb. gibi bazıları çok az örneklerle sahip olan değişiklikler değil, fakat bunların sonucu olarak Ū ≠ < Uw ≠ < lw ≠ < lĠǰ ≠ > l ≠ VGV > V' V > V̄, ±GA (c) > ± A(c) yutulma (absorption), derilme, büzülme (contraction) ve ikinci dereceden uzunluklar veya diftonglar, ünlü daralmaları vb. yer almıştır. Genellikle Eski Türkçe'nin kelime sonu G'leri, güney - doğu Türk şivelerinde yarı - ötümsüz olarak, Altay şivelerinden bazılarında (özellikle Şorcada) ise kuvvetle süreklileşerek korunmuş, Kıpçak şivelerinde, bazı şartlarda dudaklaşarak diftonglaşmış, başka şartlarda kaybolmuşlardır. Bunlar, geriye kalan şivelerde, bazan hiçbir iz bırakmadan, yutulma veya derilme yolu ile yok olmuştur Güney - batı gurubunda (Oğuz gurubu) kelime başı K (= k, k')'leri ve t'ler (bu sonuncusu için Tuvaca dâhil) farklı şekil, derece ve kombinasyonlarla ötümlüleşmiş, Yakut, Tuva ve Hakasçada başlıca geniş ünlülerin komşuluğunda ħ olmuş, öbürlerinde korunmuştur. Başkırtçada k > t, Yeni Uygurcada t (i) > ç (i) gibi gelişmeler de bulunmaktadır. Bunlara, düzenli olmayan, fakat birçok şivelerde örneklerine rastlanan ≠ K > ≠ ∅ katılabilir. Kelime başında Kazak, Karakalpak, Nogay şiveleri ile Soyon ve Şorcada ç > ş, Batı Sibiryaya Türk şivelerinden bazılarında ç > ts, Başkırtçada ç > s olmuştur (Kazak ve Karakalpakçada ç > ş kelime başında bulunma şartı ile sınırlı değildir.). Yakutçada, Kazak, Koybal, Hakasçada ve Şorca hariç, Abakan şivelerinde ş > s'ye değişmiştir. Yakutçada kelime başı s'leri ∅ (yok) olmuş, yazı dilinde ünlüler arasında s > h, konuşma dilinde s > t değişiklikleri geçirmiştir (bu ikincisi sınırlı bir şekilde kelime sonunda, özellikle bazı eklerde de görülür). Başkırtçada ünlülerden sonra s > h; kelime sonunda veya bir ünsüzden önce z > ž (dişler arası z), s > ş (dişler arası s) hem Başkırt hem Türkmençe için düzenli değişikliklerdir. Türkçede ve Azericede, tek heceli kelimelerin sonunda görülen p > b, t > d, k > g, ç > c, artık kaybolan eski uzun ünlülerle ilgili bir gelişmeyi temsil eder. Bazı güney şive ve ağızlarında sınırlı olarak bulunduğu bilinen kelime başı h'ları, fonetik bir sebebe bağlı olmaksızın geniş ölçüde yalnız Halaççada bulunur.²² Eski Türkçe'deki (Yenisey ağızı) 9 ünlü düzeni yalnız Azericede, bazı Anadolu ve İran Türk ağızlarında saklanmıştır. Öbürlerinde e : é karşıtlığı yoktur. 8 ünlü düzeni Kuzey Türk şivelerinden Kazan Tatar, Başkırtta o > u, ö > ü, e > i, u > o, ü > ö (dar o ve ö), i > ı, i > ě şeklinde kaymış, Özbekçede büyük ölçüde (biri yabancı kaynaklılar için 6), Yeni Uygurcada daha az olmak üzere (7 ünlü) daralmış, öbürlerinde korunmuştur. Eski uzun ünlüler²³ yalnız Türkmen, Yakut ve Halaççada²⁴ (bu sonuncuda sadece aşırı uzunluklar eski orijinal uzunlukları karşılar) saklanmaktadır. Buna Ebi Verdi²⁵ gibi, bazı İran Türk ağızları ile Anadolu ve Irak Türk ağızlarından bazıları katılabilir. Karagasçada (Tofaca) artık uzun ünlüler yoksa da, üç türlü ünlüden pharyngalleşmiş veya burunlaştırılmış olmayanların eski uzun ünlüleri, birincilerin ise normal ünlüleri karşıladığı keşfedilmiştir.²⁶ Ünlü uyu-

mu Yeni Uygurca ve özbekçe dışında bütün şivelerde Eski Türkçedekinden daha ileri durumdadır. Bununla birlikte, derece ve şekilleri farklıdır. é, o, ö'nün yalnız kökte bulunması kuralı Kırgızca, Yakutça ve Altayca (Oyrotça)'da dudak çekerliği (labial attraction) dolayısı ile bozulmuş fakat öbürlerinde, genellikle korunmuştur. Modern Türk lehçe ve şivelerinde ünsüz uyumu da farklı derecelerde ilerlemiş bulunuyor.

b. Eski Batı Türkçesi Kolu ²⁷ : Bugün yalnız Çuvaşçanın temsil ettiği bu kolun yazılı belgeleri, Volga Bulgarları'na ait, XIII ve XIV. yy. dan kalma mezar taşları (en eskisi m. s. 1244 - 1245 tarihli) ve Tuna Bulgarları'na ait 40'tan fazla anıttır. Bunlardan en eski üçü m. s. 803 - 814, biraz daha yeni on biri m. s. 814 - 831'de yazılmışlardır. Tuna Bulgar yazıtları genellikle IX. yy. dan kalmıştır. Bununla birlikte, Eski Batı Türkçesi'nin özelliklerini, yalnız bu belgelerden değil, aynı zamanda dağınık tarih kaynaklarından ve Ural dillerine geçen kelimelerden izleyebiliyoruz. Bunlardan bazıları çok daha eski tarihlere aittir. Eldeki malzemeye göre, bu kol için, şu özellikler tesbit edilebilir: Eski devrede, kelime başında, doğu kolundaki y yerine batıda d, c (ve bunun yanında, yahut daha eski bir devirde ś) n, ñ, y; kök veya taban sonundaki z/ yerine r/, ś / yerine l/ veya lç; kelime kökünde birçok kere, a yerine i vardı ve kelime başındaki b ile kök ünlüsünden sonraki d/ korunuyordu. Orta devrede, kelime başındaki d, c, n, ñ, y yerine yalnız d', yalnız c, yalnız s'nin bulunduğu şive ve ağızlar ortaya çıkıyor. Bunlarda, kelime sonu K, G'leri, önlerindeki dar - düz ünlüleri yuvarlaklaştırarak veya hiçbir iz bırakmadan kayboluyor. Belki, G > Ğ'nin batıda daha erken gelişmesi sonucu olarak, Ğ > v. yer alıyor ve kelime başında v görülüyor. İncelenen ödünçlemelerden ç > s, s > ş, bazılarındaki k > ç > ş, t > d, t > ç > ş Yeni devrenin şivelere bağlı olarak getirdiği özel gelişmeler olabilir. Ünlülerin bozulması Orta devrede başlayarak Yeni devrede hızlanıyor. Tarihi devirler için yetersiz olmakla birlikte, sınırlı olan malzemedен çıkarabileceğimiz sonuçlar budur ve bunlara dayanarak şöyle bir kronoloji ileri sürülebilir. Eski devre VIII. yy. a kadar, Orta devre XV. yy. a kadar sürmüş, VIII - X. yy. lar bir geçiş devresini temsil etmiş olabilir.

Bugünkü Çuvaşçada, Eski Türkçe'deki kelime başı y ve ç'si yerine ś, s yerine ş, k yerine ħ' veya y, b yerine p, t (l) yerine ç (l), kelime sonunda K > ø, G > ø, kelime sonu ve içinde G > v, kelime başında doğu kolundaki yalın ünlüye karşı, bazan v veya y, kelime veya kök sonunda d/, z/ yerine r/, ś/ yerine l/, farklı bir 8 ünlülük düzen (a, ä, e, ë, i, i, u, ü), kökte a : u, a : i vb. bulunur. Kelime sonunda ünsüz gurubu yoktur. Çuvaşçada, sınırlı bir damak uyumu, ve yine sınırlı bir dudak uyumu vardır. Şekil ve eklerin diziliş sırası bakımından da bazı önemli farklar görülmektedir.

2. Mogol Dili:²⁸

Mogol Dili'nin en eski yazılı belgesi m. s. 1225'ten kalmış olan **Yesunke taşıdır**. En önemli belge **Manghol un Nluça Tobça'an (Yüan-ç' ao pi-şi)** 'Moğolların Gizli Tarihi' m. s. 1240, veya bazılarına göre biraz daha geç, yazılmıştır. ħP'ags-pa yazılı Mogol belgeleri m. s. 1269'dan sonra görülür. En uzun belge **Altan Tobçi**, XIV. yy. dan kalmaz. Oyrat yazılı belgelerinin en eskileri, m. s. 1648'den başlayarak XVII. yy. a aittir.

Ortak Mogolca'dan çok az farklı olduğu düşünülen **Eski Mogolca**'nın XII.

yy.a kadar sürdüğü sanılıyor. **Eski Mogolca** kelime başı ünsüzleri *p (veya > *ϕ), t, k; b, d, g; m, n; c, ç; s, y ve kelime içi sonundaki ünsüzler, bunlarla birlikte η, l, r dir. ı varlığını, daha önceki ı > i dolayısı ile ancak k, g'nin komşuluğunda koruyabilmişti.²⁹ Bu devirde ı, i'den önce d, t yoktu. Bunların yerinde c, ç bulunuyordu. G'ler henüz sürekleşmediğinden, büzülme, derilme, diftonglaşmalar da yoktu. **Eski Mogolca**'nın ünlüleri, ı sınırlı olarak sekizdi: (a, e; ı, i; o, ö; u, ü) ve o, ö yalnız kökte görülüyordu. Bu devrede, fonemik uzunluk ve i etkisi olmaksızın damak, sınırlı bir şekilde dudak uyumu vardı. *p (veya > *ϕ) ve ünlü uzunluğu dışındaki **Eski Mogolca**'daki özelliklerin hepsi yazı dilinde saklanmıştır. XII. yy.dan XVI. yy.'a kadar süren **Orta Mogolca**'da, *p (veya > *ϕ)'den geliştiği düşünülen kelime başı h'ları ortaya çıkar. Artık ı > i tamamlanmış, kelime içinde G'ler sürekleşmiş, ve büzülmeler, ikinci dereceden uzunluklar yayılmış, devrenin sonunda kökteki e'ler daha sonraki yuvarlak ünlülerin etkisiyle ö'ye, i'ler, sınırlı bir şekilde, başka ünlülere dönmeğe başlamıştır.³⁰ (i çözülmesi). Günümüze kadar gelen **Yeni Mogolca**'da i çözülmesi, kök e'lerinin gerilek benzeşme ile ö, i'den önceki s'lerin ş olması, uyumların gelişmesi, kökte o, ö kuralının dudak çekerliği yolu ile daralması yaygınlaşmıştır.

Bugünkü Mogol Dilleri :

Santa, Monguor, Dagur, Mogol, Oyrat(bunun lehçesi **Kalmuk**) **Doğu Mogol**(Kendilerini **Mongol** diye adlandırırılar. Şive ve ağızları : **Halha, Ulan Tsab, Ordos, Çahar, Harçin, Cu Uda, Horçin, Urat**) ve **Buryat** (ağızları: **Aga, Alar, Barguzin, Bohan, Durbut Beise, Ehirt, Hori, Sartul, Tsongol, Unga**).³¹

Orta Mogolca'da kelime başında görülen h, Şera Yögur, San Çuan, Şiron-gol'da saklanmıştır. Santa'da f, Dagur'da (yalnız Tsitsikar ağızı) ve Monguor'da geniş ünlülerden sonra ve u<o'dan önce h, i'den önce ş, ünsüzlerden önce s, başka durumlarda f ile karşılaşılır. Öbürlerinde yok olmuştur. Ünlüler arası *p'den gelişen *β, **Orta Mogolca**'da γ ve ğ ile karışmıştır. Bu sonunculardan bazıları, bugünkü Mogol dillerinde b ve g olarak saklanmaktadır. b sesi, kelime başında Ordos ve Halha'da p, veya yarı ötümlü B olmuş, öbürlerinde korunmuş, ünlüler arasında Dagur'da u, w'ye gelişmiş, Monguorda bütünü ile kaybolarak büzülmelere ve ünlü uzunluklarına yol açmış öbürlerinde ise -w-'ye dönmüştür. Aynı ses, bazı şartlarda m ve g ile karşılaşılır. Aga, Tsongol ve Sartul dışında bütün Buryat ağızlarındaki ve Kalmukça'daki t'ler nefessiz (unaspirated)'tir. Halha'nın Gobi'de konuşulan ağızlarında, Çahar ağızlarında ve Ordos'ta çok hecelilerde, kelime başındaki t'yi D karşılar. Başka Mogol dillerinde ise, t, nefesli (aspirated)'tir. Mogol dillerinde orijinal i'den önce t yoktur. d sesi, Tsongol ve Sartul dışındaki bütün Buryat ağızlarında, Kalmuk, Oyrat ve Mogol'da daima ötümlü , öbürlerinde ötümsüz veya yarı ötümlüdür. Dagur'da Gorlos, Yostu Mongol ağızlarında l'den önce d > r, bazı şartlarda Alar ve bazı batı Buryat ağızlarında d > h, Tsongol'da d > s. Aga ve Barguzin Buryat'ta d (i) > ş (i) olur. Mogol dillerinde orijinal i'den önce d bulunmaz. Kelime başında (i'dan önce olmamak şartı ile) k'lar yalnız Mogol (Afganistan'da) saklanmış, Monguor, Ordos ve güney Halha'da bazan ötümlüleşerek g olmuş, aksi halde, bütün öbürlerinde olduğu gibi h'ya çevrilmiştir. Mogol dillerinde, kelime sonunda ç

yoktur. Monguor, Ordos ve güney Halha'da bunlar g, geriye kalanlarda h'dir. i'dan önce k, yalnız Mogol'da görülür. Dagur, Ordos ve Kalmuk'ta >i dolayısı ile k, Monguor'da tş. Halha ve Bargu Buryat'ta h, Aga (ve eskiden Alar) Buryat'ta h, şimdiki Alar Buryat'ta ş, Bohan Buryat'ta ş ~ t, Ehirit ve Unga Buryat'ta t' değişimleri vardır. Ünlüler arasında k, Mogol ve Kalmuk'ta her zaman, Dagur ve Monguor'da bazan g, Halha'da ya h ya da hh. Alar Buryat'ta ş, Bohan Buryat'ta ş ve t'. Ehirit Buryat'ta ise t' olur. i'den başka ünlülerden önce k, Mogol Kalmuk'ta her zaman, Monguor ve Ordos'ta bazan korunur. Aksi halde, bu sonuncularda g, batı Halha'da kh, geriye kalanlarda h olur. i'den önce k >đj' yalnız Monguor'da görülüyor.

Orta Mogolca'da kelime başında ve düz - dardan başka ünlülerden önce, bazan k ile karışık olarak kullanılan ğ, yine aynı şekilde yalnız Mogol'da bulunur. Monguor'da bazan h, bazan g, öbürlerinde daima g i'den önce Mogol'da ğ, Monguor'da tş, Buryat'ta y, öbürlerinde g'dir. Kelime içinde bir ünsüzden sonra ve i'den önce Buryat'ta, bu ses öndeki ünsüzü palatalleştirerek y olur. g, Dagur ve Monguor'da bazan k, Buryatçada yalnız i'den önce y, öbürlerinde ise daima g'dir. ç, i'den başka ünlülerden önce, Dagur, Monguor, Mogol, Ordos, Çahar ve Uratta genellikle tş, Ordos'ta bazan dj, Monguor'da bazan ts (ve ts). Harçin'de tş, Ordos'ta bazan dj, Monguor'da bazan ts (ve tş). Harçin'de ts, Halha'da bazan ts, bazan dz Tsongol, Sartul, Kalmuk'ta her zaman ts, Aga Buryat'ta s (dişler arası s), öbür Buryat ağızlarında s, i'den önce Dagur'da bazan ş ve ş, Halha'da, Tsongol, Sartul ve bütün geriye kalanlarda ts, Aga Buryat ve öbür Buryat ağızlarında ş'dir. c sesi, i'den önce, Ehirit Buryat'ta y, Hori, Aga ve Alar Buryat'ta j, öbürlerinde dj, başka ünlülerden önce, Aga Buryat'ta z (dişler arası z), Dagur, Ordos, Urat ve Monguor'da dj, (bu sonuncusunda bazan ts), Harçin'de dz, Halha, Tsongol ve Sart Buryat'ta dz, geriye kalanlarda z ile karşılanmaktadır. s, kelime başında ve i'den başka bütün ünlülerden önce; Tsongol ve Sartul dışındaki Buryat ağızlarının hepsinde h, bu ikisi ile geriye kalan dillerde ş, kelime içinde l,r veya ötümsüz patlayıcılardan önce Monguor'da dz, Durbut Beise'de t, Tsongol ve Sartul dışındaki bütün Buryat ağızlarından, bu ikisi ile geriye kalanlarda s; i'den önce kelime başında, Monguor'da bazan, Mogol'da ön ünlülü kelimelerde s, geriye kalanlarla, başka şartlarda bu ikisinde ş, kelime sonunda ki ekinden önce Dagur'da r, Monguor'da ş, öbürlerinde ş; kelime içinde bir ünsüzden önce, veya kelime sonunda Dagur'da r, Durbut Beise'de t, Buryat'ta d veya t, öbürlerinde s'dir. Kelime başındaki y genellikle korunur. Fakat bazı şartlarda Dagur'da (Tsitsikar ağızı) ş, Monguor'da ş olur. Bazan Mogol'da hiçbir iz bırakmadan, Monguor ve Kalmuk'ta bir sonraki ünlüye i'ye değiştirerek kaybolur. l sesi, düzenli olarak bütün Mogol dillerinde bulunur. Bununla birlikte, Monguor'da yalnız ünlüler arasında değişmez. Buna karşı, başka yerde bazı şartlarda n, ŋ, m ve r, olur. Bazı durumlarda değişen m, n, ŋ, sesleri, bütün Mogol dillerinde bulunur. **Ortak Mogolca**'da orijinal ş ve z yoktur. Kelime sonu ünsüz gurupları da görülmez.

Mogol dillerinde, Mogol (Afganistan'da)'daki çok sınırlı l, bir kenara bırakılırsa, 7 ünlü sistemi vardır. Bununla birlikte, bu ünlüler, bazıları düzenli ve bazıları düzensiz birtakım değişiklikler geçirir. Bundan başka, ünlü nitelik ve niceliklerinde de farklar bulunmaktadır. Mogol, Monguor, Dagur, ve Evenki'ye geçen Mogol kelimelerinde, normal ve uzun ünlü karşılığı 1959'dan bu yana anlaşılmıştır. Bundan başka, Monguor'da t, k, ç, 'nin ötümlüleşmesi olayının bu seslerden önceki eski

uzunluklarla ilgili olduğu sonucuna varıldı.³² Monguor'un bu özelliği Dağur'dakilerle uygunluk halindedir. O, ö'nün yalnız kökte bulunması kuralı, hâlâ bazı Mogol dillerinde saklanmaktadır. Mogol dillerinde farklı şekil ve derecelerde damak uyumu (i etkisiz) bulunmaktadır. Dudak uyumu da vardır. Ordos ve bütün iç Mogolistan ağızlarında, Halha ve Buryat'ta ayrıca dudak çekerliği gelişmiştir.

3. Tunguz Dili : 33

Bu dil bilinen en eski yazılı belgeleri, artık ölmüş bulunan **Cuçen Dili**'ne aittir. Bunlardan ilki m. s. 1413, ikincisi 1433'ten kalmadır. Genel olarak, bu dildeki belgeler XV - XVI yy. dandır. Siyasi önemleri dolayısı ile, daha iyi bildiğimiz Mançu'lar yazılı edebiyatları olan bir Tunguz gurubudur. Mançu belgeleri 1599 ve 1632'de düzenlenen alfabe ile başlar. Bunlardan en eskileri XVII. yy.'a aittir. Mogollar'ın milli yazıları, Oyrat ve Mançu yazıları, Türk Uygur alfabesinden kaynaklanmışlardır.

Ana Tunguz Dili'nin özelliklerini tesbit edebilmek için gözden geçirilen diller **Güney Tunguz Kolu** (veya **Mançu kolu**), ve **Kuzey Tunguz Kolu** olmak üzere ikiye ayrılır. Bunlardan birincisine **Mançu, Goldi** (veya **Nanay**) **Olça, Oroki, Udehe (Ude), Oroçi** ikincisine ise, **Negidal, Evenki (Tunguz) Lamut** (veya **Even**) ve **Solon** dilleri girer. Tunguz dillerinin tabakalaşmalarını belirten özellikler, kelime başı p ve bundan geliştiği ileri sürülen ünsüzler, kelime sonu G, kelime sonu i, kelime sonu n sesleri ve **Goldi** ile **Olça**'daki **-İta** ekinin öbürlerinde görülen farklı fonetik şekilleridir. **Ana Tunguz Dili**'nin kelime başı ünsüzleri *p, *t, *k; *b, *d, *g, *m, *n, *n', *s, *y kelime içi ve sonu ünsüzleri, bunlarla birlikte *n, *l, *r ünlüleri *a, *ë, *i, *o, *u'dur. Ana Tunguzcada fonemik uzunluk, sınırlı, bir ünlü uyumu ve dudak çekerliği vardı ve 'o' yalnız kökte bulunuyordu.

Olça, Nanay'daki kelime başı p'leri, Oroki'de p ve h, Evenki ve Lamut'ta h ve ø, Oroçi ve Udehe'de h, Negidal'da h ve h, Mançu'da f ve Solon'da ø dur. b, m, n hepsinde; öbürlerindeki t'ye karşı t ve ç, d'ye karşı, d ve c, yalnız Nanay ve Mançu'da s'ye karşı s ve ş, Solon ve Mançu'da, s, ş ve h Evenki'de, h ve ø Lamut'ta bulunur. Solon'daki s ve ş, Oroki'deki t ve ç, öbürlerinde ç; Evenki'deki d' ve c, Oroki'de d ve c, öbürlerinde c ile; Olça, Nanay, Mançu'daki r ve n, öbürlerinde r ile karşılanır. Kelime başı y'leri için, Olça ve Nanay'da y ve n, Lamut'ta r, Evenki'de y, r, c, l' bulunmaktadır. Evenki, Oroçi, Udehe, Oroki'deki kelime başı k'leri, Solon'da h, k, öbürlerinde k', k; Negidal, Oroçi, Udehe, Oroki ve Olça'daki kelime başı g'leri, Nanay'da ğ, g, ğ, öbürlerinde ise ğ ve g'dir. Yine kelime başında ve bütün Tunguz dillerinde tesbit edilen w; Lamut'ta n, Oroçi, Udehe, Oroki, Olça, Nanay ve Mançu'da hem l hem n olabilen l; Solon'da n, Evenki, Lamut, Negidal, Udehe'de η ve n (bu sonuncusunda aynı zamanda ø, w) Olça ve Nanay'da n, ø, w, Mançu'da g, ø, w ile karşılanan η; Olça ve Nanay'da h ve s, Mançu'da ø, n (?) olan Lamut'tan başkasında, bu şartlar altında bulunmayan h, sırası ile b, n, g'nin, ancak belli fonetik durumlarda görülen şekilleridir. Sonuncusu h ise, kaynağı bakımından şüphelidir.

Kelime içinde Negidal, Oroçi, Oroki, Olça, Nanay'da bulunan p'yi Lamut'ta b, Evenki'de p ve w, Udehe ve Mançu'da f, Solon'da w, g veya bir ünlü (= ø) karşılar. Kelime içindeki b, bazılarında w, bazılarında (özellikle Oroki, Olça, Nanay'da) ø, l'den başka bir ünlüden önceki t'ler bütün Tunguz dillerinde bulunur. Buna karşı,

Mançu'da i'den önceki t'ler ç olur, öbürlerinde ise saklanır. Aynı şartlarda d'ler bütün Tunguz dillerinde, fakat i'den önce yalnız Evenki'de görülür. Öbürlerinde d'ler c ile karşılaşır. Kelime içindeki k, k karşıtlığı yalnız Lamut ve Nanay'da bulunmaktadır. Öbürlerinde ise h ve k, bazan ø vardır. Aynı yerde ğ, g için verilen değişik şekiller, bu konudaki yazılarda büyük farklar göstermektedir. Bazılarına göre ğ, h, x, bazılarına göre ç, y, g, w, ø'dur. ç, Nanay ve Lamut'ta ts olur. c, s, y, m, n, n hepsinde ortaktır. buna karşı η yalnız Lamut, Oraki ve Mançu'da bulunur. Evenki Oroçi, Udehe'de η ve ø, Olça ve Nanay'da ng ve ø, Solon'da η veya g, Negidal'da η ç ve ø ile karşılaşır. l'ler birçok yerde r, r'ler ise Negidal'da y, Oroçi'de bazan, y bazan ø, Udehe'de bir ünlü veya ø, Olça ve Nanay'da hem y hem r, öbürlerinde ise r'dir.

Udehe, Oroki, Oroçi ve Mançu'da 5 (a, e, i, o, u), Evenki ve Olça'da 6 (a, e, i, o, u, ü), Lamut, Negidal ve Nanay'da 6 (a, e, e, i, o, u), Solon'da 7 (a, e, e, i, o, u, ü), ünlü bulunmaktadır. *ı>i = i, e, ö = ü, ü = u, i ile karşılaşmaktadır. Ünlü uyumları farklı şekillerle hepsinde tesbit edilmiştir. a ve ô yalnız a, i, u ve bunların uzunları, â yalnız geniş düz ünlüler, i, u (ve bunların uzunları), o ise yalnız o, i, u (ve bunların uzunları) ile takip edilebilir. Geri kalan ünlülerde de, buna benzer sınırlamalar vardır. O, yalnız o'dan sonra, ô ise a, â, ô dışında, hepsinden sonra görülür. buna göre, Tunguz dillerinde, i'nin etkili olmadığı sınırlı bir damak ve dudak uyumu, ayrıca dudak çekerliği bulunuyor demektir.

4. Kore Dili: ³⁴

Kore Dili'nin en eski yazılı belgeleri 1443'ten başlayarak XV. yy.'a aittir. Bunlar, daha çok, ufak parçalardır. Asıl belgeler, daha sonraki devrelerde görülür. Bu millî yazı ile yazılmış belgeler dışında, **Orta Korece** için Çin kaynaklarında **Çi-lin Lei-şi** (sun Mu tarafından 1103 - 1104'te düzenlenmiştir)'de 350 kadar Korece kelime bulunmaktadır. Kore Dili, Altay dillerinin üzerinde en az çalışılanıdır

Milad sıralarında Kore'de ve Mançurya'nın komşu bölgelerinde Altay asıllı olduğu sanılan iki dil gurubu vardı. Bunlardan kuzeydeki **Puye**, güneydeki ise **Han** (daha iyisi **Üç Han**) diye bilinir. Puye gurubunu teşkil eden birbirleri ile sıkıca ilgili dört dilden **Puye**, **Okce** ve **Ye**'nin konuşulduğu yerler, sonuncusu **Kogurye**'nin alanındaki aynı adı taşıyan, kiralığın yönetiminde birleştiler. Bu sıralarda, güneyde **Silla ve Päkçe** kiralıkları kuruldu. VII. yy.'da **Kogurye kiralığı** bunlarla birleşti. Hakimiyet, başkenti **Kyengu**'da (güney - doğu Kore kıyısında) olan **Silla**'da idi. X. yüzyılda bu krallığın yerini, başkenti Käseng olan Korye aldı. Eski **Kogurye**'nin bazı özelliklerini taşıyan **Käseng ağzı**, sonra bütün Kore'nin dili oldu. Buna göre **Eski Korece** X - XI. yy.'a kadar sürer. Bundan sonraki devre, **Silla**'ya dayanan **Orta Korece**'dir ve XVI. yy. sonuna kadar gelir. **Yeni Korece** XVIII. yy.'da başlar. Eski Korece için güvenilir malzememiz yoktur. Bugünkü Korece'de altı ağız bölgesi bulunmaktadır. Bunlardan ilk ikisi kuzeyde, biri ortada, ikisi güneyde, sonuncusu ise Çecudo adasında konuşulmaktadır.

Korecedeki kelime başı ünsüzleri k, t, p; ç; s; y; m, n'dir. Kelime içinde k, t, p (genellikle yarı ötümlü ve nefesli), ç; d (i'den önce c), g; n, l, r; w, y, h. Ünlüler a, o, u; e, i olup a'nın a ve > ɔ (gevşek, çok açık ve hafifçe yuvarlak) iki ve i'nin j gibi bir şekli daha vardır. Korece'de kelimelerin son ünlüleri ile ek ünlüleri arasında za-

yıf bir uyum vardır. a, o ünlülerinden sonra, yalnız a, ai, o gelir; öbür ünlülerden sonra ise, yalnız e, ei, u bulunur.

5. Japon Dili: ³⁵

Japon Dili'nin en eski belgesi, ufak bir parça olan **Nihon şokl'**dir ve m. s. 712'de yazılmıştır. Bu bakımdan Tonyukuk'tan biraz daha eski, fakat onunla ölçülemeyecek kadar kısadır. Bundan sonra, en önemli belge olan **Manyōşû** gelir. Aslında 4516 şiirlik bir dergi olan bu belge m.s. 672 öncesi ile 732'ye kadar ki üç dönemi içine alıyordu. m.s. 771'den sonra, ve zamanının dil özellikleri ile, yeniden yazılmış olup son dönemden 32 şiir verir.³⁶ Şu halde, Japon dilinin - tarihi bilinen - en eski yazılı belgeleri ile Türk dili yazılı belgeleri yaşıttır diyebiliriz. Altay dillerinin en eski yazılı belgeleri, bu iki dile aittir.

Asya kıtasına biri Kyūşū öbürü Ryūkyū adalar zinciri ile iki yoldan bağlı bulunan Japonya'nın en eski halkı m. ö. 4500-250 arasında yaşayan **Cömon Kültürü**'nü geliştirmişlerdir. Üç devresi olan ve ikincisi m.ö. 3700'den 1000'e kadar süren bu kültür, **Yayōi kültürü**'nü temsil eden ikinci bir gurubun gelip yerleşmesi ile silinmiştir. Antropoloji bakımından farklı olan bu iki guruptan ikincisi, bugünkü Japonlar'ın özelliklerini yüzde otuz nisbetinde temsil ediyordu. Yayōi Kültürü m.s. 300'e kadar devam etti. Milad sırasında Asya'dan yoğun bir Çinli ve Kore'li göçü oldu. Bunlar, ve Ryūkyū yolundan gelen Malaya - Polinezya grubu, yerli kültürlerle karışıp kayboldular. Daha sonraki **Yamato** halkı hem tarih hem de antropoloji yönünden Japonlar'ın gerçek atalarıdır. Yayōi kültürünü takibeden **Höyük** kültürü, kesinlikle bir Altay kültürüdür. Japonlar'dan ilk olarak m.s. 59 yılında Çin kaynaklarında bahsedilir. Bu dile ait ilk bilgi de yine Çin kaynaklarında tarihçi Çen Şu (m.s. 233 - 297)'nun **Wei çl** adlı eserinin 30. bölümünde yer alır. Buradaki kelimelerden okunup anlaşılabilenler ön veya erken Japonca'yı temsil eder. 710'da Honşū'nun batısına ilk Japon başkenti **Nara** kuruldu. Burada, 710 - 794 arasında en eski Japon edebiyatı örnekleri meydana geldi. 794'te başkent, **Heian Kyō** 'barış kenti' denilen **Kyoto** oldu. **Eski Japonca (cöko nihongo)**, **Nara** ve **Heian** dönemlerini içine alır ve 1192'de **Kamakura** şehrinin politika bakımından birden önem kazanması ile sona erer. IX. yy.'dan XII. yy. sonuna kadarki dönem, **Geç Eski Japonca**, 1192'den 1277'ye kadarki dönem **Erken Orta Japonca**, XIII. yy.'dan XVI. yy. sonuna kadar **Orta Japonca (çusel nihongo)** XVII. yy. başından 1868'e (Tokugawa dönemi) kadarki yıllar **Yeni Japonca (kinsel nihongo)** veya **Erken Modern Japonca** dönemidir. 1868'de İmparator Meici, **Edo**'yu (şimdiki Tokyo) başkent yaptı ve eski başkent Kyoto'yu terketti. 1868'den 1912'de imparatorun ölümüne kadarki yıllar, **Meici dönemi** diye bilinir.³⁷ Bugünkü Japon ağızları üç grupta toplanır. 1. Güney - batı ve Güney dallarına ayrılan Batı Grubu : **Aiçi, Gifu, Toyama, batı Honşū, Şikoku** ağızları (Kyoto ve Osaka bunların içinde yer alır), 2. Doğu ve Kuzey dallarına ayrılan Doğu Grubu (Tokyo ve Yokohama ağızları birinci dalda). 3. **Kyūşū** Grubu (**Tokeru** adalarına kadar).³⁸

Eski Japonca'nın ünsüzleri: t, k, b, d, g, m, n; s (/t^s/), z (/dz/); r, y; ϕ , w olup bunlardan b, d, g, z; r kelime başında bulunmaz.³⁹ Kelime başındaki ünsüzlerden t, k, s ve ikinci hece başında görüldüklerinde d, g, z ve b olurlar. Fakat bu bir kural değildir.⁴⁰ Japoncada ünsüz grupları yoktur. Eski Japonca'da sekiz ünlü vardı (a, o, e, ë, ö, i, u, i)⁴¹ Bunlar, Nara döneminde gittikçe artan sınırlanmalara rağmen,

korundular. Heian öncesinde, o ile ö arasındaki farkın tek bir şarta (k'den sonra gelmek) bağlandığı altı ünlüye indiler. X. yy. başlarında, sekiz ünlü düzeni bugünkü 5 ünlüye kadar daraldı (a, o, e; u, i). Nara öncesi (belki Suiko dönemi) ünlülerinin a, o, e, ö; u, i, Suiko öncesi ünlülerinin a, o, ö; u, i olduğu ve ia > e, ai > ë, oi > i, ui > i değişimleri ile arttığı, 42 Suiko öncesinden de önceki bir dönemde yalnız dört ünlülük bir düzenin (a, i; o, u) bulunduğu ayrıca ileri sürülmüştür. Bununla birlikte, Japonca'nın sekiz ünlülük düzeninin târihi konusu, bir metod meselesidir. 43 Eski Japoncanın ünlüleri 1. a, o, u; 2. ö; 3. i; 4. e, ë, ı gruplarına ayrılır. Bunlardan ilk üç gruptakiler yalnız kök kelimelerde, sonuncular ise hiçbir kurala bağlı olmaksızın her yerde görülürler. Kök kelimelerle bunlara gelen eklerdeki ünlüler arasında uyum yoktu. 44 Böyle olmakla birlikte, e, ë, i'nin gelişmelerinde yer tutan sesler göz önüne alınınca, zayıf bir ünlü uyumunun varlığı ortaya çıkar. İki heccli kök kelimelerde, o-a, o-u, a-o, u-o, a-a, o-o, ö-ö, olağan ünlü dizileridir. Buna karşı, a-ö çok az görülür ve ö-o, o-ö; ö-u, u-ö hiç yoktur. 45 O halde, Eski Japonca'da yalnız damak uyumu değil, sınırlı bir dudak uyumu ve dudak çekerliği de vardı. 46

Altay Dili'nin Kuruluşu (Reconstruction):

Başka dil ailelerinde olduğu gibi, Altay dilleri ailesinde de **ana diller**'in (proto languages) özellerini tesbit edebilmek için **tarihi karşılaştırmalı dilbilgisi** metodu kullanılmıştır. Bu karşılaştırmalarda, **ses denkleşmeleri** (sound correspondences) akrabalığın ispatında en önemli ölçü (criterion) sayılır. Çünkü varlığı ispatlanan ses denkleşmeleri, olasılık (probability) kanunlarına göre, eğer yeter sayıda örnek bulunuyorsa, bütün raslantı şüphelerini ortadan kaldırır. 47 Bununla birlikte, ses denkleşmelerinin varlığı, tek başına, eski bir devrede ortak bir kaynaktan gelmiş olabilecek ödünçlemeleri bu ilginin dışında tutamaz. Bunun için, ses denkleşmelerinin ispatladığı ilginin, önce şekil (morphology), sonra söz dizimi (syntax), daha sonra da akrabalığı ileri sürülen dillerde eş anlamlı kelime gruplarında 'kavram' ortaklığı (conceptual semantics) ile desteklenmesi gerekir. Bunlardan en az ikisinde (birincisi ve ikincisinde) ortak kelimelere dayanmak mecburiyeti vardır. Ana Altay Dili'nin özelliklerini tesbitte, aynı ölçü ve güçte olmamakla birlikte bu dört alanda karşılaştırmalar yapılmıştır. 48

1. Ana Altay Dili'nin Ses Özellikleri:

Teorinin kuruluşunda en büyük yeri olan şu ses denkleşmeleri adım - adım ve yıllar süren araştırmalar sonunda keşfedilmiştir:

Halaçça'da kelime başında h, Türk Dili'nin geriye kalan bütün lehçe ve şivelelerinde ø : Mogol Dilinde h, x, f, ş, s, ø: Tunguz Dilinde p, h, x, f, ø: Kore Dilinde p, ph: Japon Dilinde p, ø ile karşılır. Bu denkleşmelerdeki seslere kaynaklık etmiş olduğu düşünülen Ana Altayca ses *p'dir. 49

Türk Dilinde r/: Mogol Dilinde r/: Tunguz Dilinde r/ (bazan y/): Kore Dilinde l/: Japon Dilinde r/. Bu seslere dayanarak Ana Altayca için kurulan ses *r₁/.

Türk Dilinde z/ (Çuvaşçada r/): Mogol Dilinde r/: Tunguz Dilinde r/: Kore Dilinde l/: Japon Dilinde r/, t/ (bazan y/, ø). Bu seslere dayanarak Ana Altayca için kurulan ses *r₂/. 50

Türk Dilinde l: Mogol Dilinde l/: Tunguz Dilinde l/: Kore Dilinde l/, ø: Japon Dilinde r/, ø: Ana Altaycada *l₁/.

Türk Dilinde ş/ (Çuvaşçada l/): Mogol Dilinde l/ Tunguz Dilinde l/: Kore Dilinde lh/ (Orta Korecede lh/ (Orta Korecede lh/): Japon Dilinde s/ (i) : : Ana Altaycada *l₂.⁵¹

Türk Dilinde kelime başında y (Modern lehçe ve şivelerde: y, n, d', t', s, j, ć, ç, ts, dz, z) (Çuvaşçada ś) : Mogol Dilinde d, n, c, y: Tunguz dilinde d, n, ř, c, y: Kore Dilinde t, n, ç (Korecede ts), y: Japon Dilinde t, y (bazan ø) : : Ana Altaycada *d, *n, *ř, *c, *y.⁵²

Türk Dilinde kök ünlüsünden sonra d/ (Halaç ve Tuvacada d/, Yakutcada t/, Hakaşçada z/, öbürlerinde y/) (Çuvaşçada r/): Mogol Dilinde d/ (i'den önce c/): Tunguz Dilinde d/ (i'den önce Mançu ve Goldide c/): Kore Dilinde l/: Japon Dilinde r/ (i'den sonra *y > ø) : : Ana Altaycada *d/.⁵³

Türk Dilinde t (Çuvaşçada i'den önce ç) : Mogol Dilinde t (i'den önce ç): Tunguz Dilinde t (Mançuda i'den önce ç) : Kore Dilinde t (i'den önce ts): Japon Dilinde t (kelime başında bazan n) : : Ana Altaycada *t'.⁵⁴

Türk Dilinde kelime başındaki y'nin öbür Altay dillerindeki karşılıkları yukarıda verilmekle birlikte, i'den önce görülen şu değişiklikler oldukça erken tesbit edilmiş önemli özelliklerdir:

Türk Dilinde y (Kelime başında yalnız Eski Batı Türkçesinde öbürkileri ile ilgili olarak d) : Mogol Dilinde d (i'den önce c): Tunguz Dilinde d (Mançu ve Goldide i'den önce c): Kore dilinde t (i'den önce ts): Japon Dilinde t, y (bazen y > ø) : : Ana Altaycada *d/.⁵⁵

Türk Dilinde y (Kelime başında yalnız Eski Batı Türkçesinde öbürkileri ile ilgili olarak ř) (Kök veya taban sonunda Köktürkçede ř/): Mogol Dilinde n (i) (yalnız kelime başında) : Tunguz Dilinde ř (Mançuda yalnız yazıda ni): Kore Dilinde n, y (kelime başında): Japon Dilinde n, y (kelime başında) : : Ana Altaycada *ř.⁵⁶

Türk (Çuvaşça ile birlikte), Mogol, Tunguz, Kore, Japon dillerine ait, daha önceki sayfalarda verilen, ses özelliklerinin ortak kelimelere dayanarak yapılan karşılaştırılması sonunda, başka birçok ses denkleşmelerinin varlığı ortaya çıkarılmıştır. bu denkleşmeler yardımı ile, Ana Altay Dili için bu beş dilden elde edilen ünsüzleri şöylece toplayabiliriz:⁵⁷

Bunlara, Ana Altaycadaki şu özellikler eklenebilir: Ana Altaycada kelime başında l, r ve ř yoktu. ünsüz grupları yalnız kelime içinde görülmekte idi. İki ünlü arasında daima bir, bazan iki ünsüz bulunuyordu ve é, o, ö, yalnız kök hecesinde yer alabiliyordu. Bu dilde, her ikisi de sınırlı olmak üzere, damak ve dudak uyumları vardı. dudak çekerliği ve ünsüz uyumu yoktu. Kelime kökleri biri * [(C) V (C)] öbürü, *[((C) VC (C) V] olmak üzere iki türlü idi. Çok heceli kelimeler, ünlü ve ünsüzlere ait sınırlamalarla [(C) V (C)]'n kuralına bağlı idi.

2. Ana Altay Dili'nin Şekil (morphology) Özellikleri:⁵⁸

Ana Altaycada şekil birimleri olarak kökler ve ekler vardı. Bunlar, biri öbürünün yerine kullanılmıyan isim ve fiil (bu ikisi dışında da **particle**) gruplarına ayrılıyordu. Bir gruptan öbürüne geçebilmek için genişleme gerekli idi. Bunun için isimden fiil veya fiilden isim yapan ekler başvurulurdu. Bu dilde ön ek yoktu. Sıralanmada

her ekin özel bir yeri vardı, ve bu hiçbir zaman değişmiyordu. **Fiil kök veya tabanları aynı zamanda emir kipi idi.** Yalın hal için ek yoktu. Buna göre isim tabanları yalın hale denk düşmekte idi. **Fiil kipleri, fiilden isim yapan eklerle türetilmişlerdi.** Geründium ve isim fiiler (participium) için de durum aynı idi. Ana Altaycada kiplerin özellikle zaman bakımından biri - birleri ile ilgili olarak kullanılabilmesi fiil şekillerine büyük bir zenginlik vermekte idi. Sayı, teklik ve çokluk olmak üzere iki gruptu. Bunlardan yalnız ikinci gruptakiler için ekler bulunduğu hemen - hemen muhakkaktır. Ana Altaycada 'iyelik' ilgisi, özel eklerle ifade ediliyordu. Sayı isimlerinden sonra çokluk, ayrıca belirtilmiyordu. 'Karşılaştırma' kavramı için 'ablative' eki kullanılıyordu.

Yapılan araştırmalar, değişik sıralarla, iki, üç, hatta bazan dört dilde ortak, yüze yakın ekin varlığını ortaya çıkarmışsa da, Ana Altay dilindeki şekilleri kesin olarak bilinen eklerin sayısı, bunun üçte birinden bile azdır. Birinci gruptaki ekler için:

+ çAK, +çI, +çIK, +d, +DA, +KI, +IAr, +IIG, +msIG, +rU; -AçI, -ç, -G, +GA, -GAçI, -GU, -I, -m, -mA, -n, -r; +d-, +dA, +GA-, +KIr-, +A-, +IA-, +rA-, +rKA⁵⁹, örnekleri verilebilir.

Ana Altayca için bulunanlar arasında en önemileri düşün ekleridir (case suffixes) : *+n (genetive, instrumental), *+I, *+g (accusative, *+A, *+gA (dative), *+dA, *+dU (locative), *+rA (directive - locative), *+rU (lative), *+II (prosecutive), *+dI (instrumental), *+ç, *+çA (equative).⁶⁰

Bunların dışındakilere örnek olarak:

*+çI, *+kI, *+r; *+g, *+gA, *+m, *+n ve olumsuz fiil eki *-ma,⁶¹ gösterilebilir.

3. Ana Altay Dili'nin Söz Dizimi (Syntax):⁶²

Ana Altaycada en küçük fiil cümlesi çekimli bir fiildir. Bu, emir cümlesinde sadece (ø ekli) fiil kök veya tabanından ibârettir. Cümlede öznenin yeri fiilden, belirtenin yeri belirtilenden, ikinci dereceden olan üyelerin yeri birincilerden önce gelir. Fiil, sonda yer alır. tamlamalarla isim cümleleri arasındaki fark üyelerin sırasına dayanır ve bir cümle meydana getirir (déclarative sentence), Böyle bir cümlede koşul kullanılması mecburiyeti yoktur. İsim ve sıfat arasında kesin bir sınır yoktur. Bu daha çok, bir sıra meselesidir. Ana altaycada cins (gender) farkı belirtilmez. Bu bakımdan cümlelerde cins farkı dolayısı ile değişiklik de yapılmaz. Tamlamalarda yalnız tamlanan çokluk eki alabilir. Bunlarda çokluk - teklik dengelemesi yapılmaz. **Cümleler, içindeki üyelerin ilgisi bakımından, gelişmekte olan fikirlerin akla geliş sırasına göre ifadesi değil (cursive), tamamlanmış bir fikrin düzenli bir hierarchy halinde (complexive) sunulmuşdur.** Bunlardan birinci tip, bir tesbih dizisine, ikinci tip, küçükleri daha büyüklerinin içine yerleştirilmiş, birçok kutuyu içine alan büyük bir kutuya benzetilebilir. Birincisinde, eskileri çıkarmadan tesbihe yeni taneler eklenebilir. İkincisinde ise, büyük kutuyu daha büyüğü ile değiştirmek ve ilâve edilen kutuyu veya kutuları yenden ve iç - içe koyup en büyük kutuya doldurmak gerekir. Ana Altaycada ön taki (preposition) yoktur. Buna karşı son takılar (postposition) çok zengindir. Bununla birlikte, olumsuz emir kipleri için Çuvaşçada, Mogol ve Tunguz dillerinde 'olumsuzluk fiilleri'nden ayrı olarak bazı 'particle'lerin kullanıldığı hatırlanmalıdır. Bunlar,

eski bir düzenin izleri olabileceği gibi, Altay Dili dışında başka bir kaynaktan da gelmiş bulunabilir.

4. Ana Altay Dili'nin Kelimeleri (Vocabulary):

Altay dillerindeki ortak kelimelere dayanarak yapılan karşılaştırmalarda, bir yandan ses denkleşmeleri tesbit edilirken, öbür yandan, bu kelimelere kaynaklık etmiş olan Ana Altayca kelimeler de ortaya çıkarılmıştır. **Ortak kelimelerin üye dillere dağılım nisbetlerindeki ölçüsüzlük, Altay Dili Teorisinin en büyük meselisidir.** Türk ve Mogol dilleri arasında en yüksek olan bu nisbet, Mogol ve Tunguz arasındakilerle karşılaştırılırsa, Türk ve Tunguz'daki ortak kelimelerde birden - bire ve büyük ölçüde düşer. Teoriye karşı olanlara göre, bu, özellikle Türk Dilinden Mogol diline, önemli sayıda kelime ödünçlemesinden ileri gelmektedir,⁶³ ve, bugün Ana Altay Dili için ortak kelimelere göre tesbit edilen özellikler, aslında Türk dilinin eski bir devresinin özelliklerinden başka birşey olamaz (başka bir deyişle, açıkça ifade edilmemekle birlikte, Altay Dili ile Türk Dili aynı şeydir' denilmek isteniyor.) Tarihi çevirilerde bile, bu diller arasında kelime alış - veriş olduğu bir vakiadır. Böyle olmakla birlikte, yalnız bu üç dilde, hatta Kore ve Japon dillerinde ortak, başka kelimelerin bulunduğu, Altay Dili Teoris'i'nin sadece ortak kelimelere dayanarak kurulmadığı, ve en azından şimdilik, bu fikirleri destekleyecek yazılı kaynaklara sahip olmadığımız gerçeği de unutulmamalıdır.

Hem ses denkleşmelerine, hem de Ana Altaycanın kurulmuş kelimelerine örnek olmak üzere, şimdiye kadar yapılmış karşılaştırmalardan bazılarını aşağıda veriyorum. Ramstedt, Kore Dilinin Türk Dili gibi tek heceli köklere sahip olduğunu, buna karşı Mogol ve Tunguz dillerinde, bunlardan bazılarının iki heceli köklerle karşılandığını açıklamıştı (Einführung, s. 153 - 156). Miller, Japon ve Kore Dillerinde de beliren bu özelliğin üzerinde durmaksızın, Ana Altay kelimelerindeki kök sonu ünlülerini göstermiyor. Japoncadaki derin bilgisine rağmen, onun bu yolu seçmesinde bir sebep olmalıdır. ⁶⁴ Bu yüzden, iki heceli köklerin son ünlülerini kere içine aldım. Maddelere yaptığım bazı eklemelerin kaynaklarını işaretlemekle birlikte, bunların benim olduğunu ayrıca belirtmedim. Bu karşılaştırmalar, çok kere, birden fazla bilgin tarafından yavaş - yavaş geliştirildiğinden, her katkının kime ait bulunduğunu açıkladım. Bunlardan (Poppe 1960) **Vergleichende Grammatik der altaischen Sprachen**'i, (Miller, 1971) **Japanese and the Other Altaic Languages**'i, (Ramstedt / Aalto, 1957) **Einführung in die altaische Sprachwissenschaft**'i gösterir.

a. Alt. ***padak** : Halaç **hâdâk** 'ayak' (Doerfer, s. 290), Etk. **adak** (>, **ayak**, **azak**, **atah** id.) : Mo. **adag** 'son, bir nehrin dökülme yerindeki kollardan herbiri' (ayak kelimesi Türkçede bu anlamda da kullanılır) : Ma. **fatan** 'ait, taban' (< **patan** < ***patak**) (Poppe, **Language** c. 30, sayı 4, s. 572).

Alt. * **pür₂** (**ü**) - Tk. **üz** - 'kesmek, aşındırarak koparmak' : Mo **ürü** 'oğmak sürüştürmek; eğelemek, törpülemek', OMo. hürü- 'bir okun ucunu bilemek': Ma. **füru** - 'ufalamak, küçük parçalar koparmak', **furuku** 'raspa, ege, törpü': Ko. **phulda** - 'oğmak, sürüştürmek; ufalamak, törpülemek' (Poppe, **Language**, c. 30. sayı

4, s. 573).

Alt ***tatıga-** : : Tk. **tatgan-** 'dadanmak, bir şeye alışmak' (> **dadan-** id.) : Mo. **taçıya-** 'ihtirasla yanmak, bir şeyi özlemek, aramak' : Ma. **taçi-** 'çalışmak, öğrenmek', Lam **tatkat-** 'ehlileştirmek, bir hayvanı alıştırıp ısındırmak', **tatiğā-** 'ehlileştirmek, alıştırmak, âdet edindirmek' (Poppe, 1956 'The Mongolian Affricates *Ç and * Ž' CAJ 2, 204 - 215, s. 206) : J. **tadun-** 'incelemek, araştırmak, çalışmak', **taduki** 'alışmış olmak, bir şeyi yapar olmak' (Miller, 1971, s. 99).

Alt. ***tıgırak** : : Tk. **tıgrak** 'hareketli, çevik, kıvrak, güçlü' : Mo. **çigirag** 'kalın, yorgun, kunt' (Poppe, 1956, s. 206; 1960, s. 15) : J. **tikara** 'güç, kuvvet' (Miller, 1971; s. 99).

Alt. ***topık** : : Tk. **topık** 'topuk' (ağızlarda 'dirsek' yerine de kullanılır) : Mo. **to-ylg** 'diz kapağı', Ma. **tobgiya** 'diz' (Poppe, 1960, s. 14).

Alt ***kār₂ (i)** : : Tk **kâz** 'kaz', Çuv. **hur** id. : Ma **garu** 'kugu' Ev. **gāre** id. : Ko. **kari** 'yaban kazı, kuğu' (Poppe, 1972, 'A New Symposium on the Altaic Theory' CAJ, c. XVI, no. 1, s. 36 - 58, s. 51) : J. **kari** 'yaban kazı' (**an Unabridged Japanese English Dictionary**, Capt. F. Brinkley, Sanseido, 1896, s. 590).

Alt. ***kar₂ (u)** : : Tk. **kaz-** 'kazmak', Cuv. **hir-** id. : Mo. **karu-** id. 'kazımak, kaşımak', tırnakla yırtmak; kazıyarak temizlemek' (Poppe, 1960, s. 17) : J. **kaku-** < ***karku-** 'tırnakla veya başka bir şeyle kazımak, çizmek; çizerek, kazıyarak yazmak' (Martin, 1966, 'Lexical Evidence Relating Korean to Japanese', **Language**, 42, s. 185 - 251, s. 240, ≠ 189) (Miller, 1971, s. 149).

Alt. ***kol₂ (i)** : : Tk. **kos-** 'birini veya bir şeyi kendi cinsinden başka birinin veya bir şeyin yanına koymak, birini bir başkasına eş olarak vermek', koş 'çift', **koş** 'çift', **koşa** id. : Mo. **kolidika-** 'iki şeyi biri - birine karıştırmak, bir şeyi bir başka şeye katmak', **kolba-** 'birletirmek, birbirine bağlamak' (Ramstedt / Aalto, 1957, s. 109) : J. **kos-u-** 'birinin arkasından gelmek, biriyle birlikte, fakat onun arkasında gitmek' (Miller, 1971, s. 119).

Alt. ***kut (u)** : : Tk. **kut.** 'talih', Mo. **kutug** 'talih, kudsiyet' : Ev. kutu 'talih', Ma. **huturl** 'kudsiyet' : Ko. **kut** 'sihir, büyü' (Poppe, 1960, s. 18).

Alt. ***kōp (e)** : : Hakas, Oyrat **kōp-** 'kabarmak, şişmek, genişlemek, büyü-mek', **kōpūk, kōpīk** 'kōpūk' : Mo. **kōge-** 'şişmek, kabarmak, büyü-mek, genişle-mek; köpürmek' : Ev. **kepe-** id. Ma. **kubsuhun** 'şişmiş, şişkin, kalın, geniş' : Ko. **kephum** 'kōpūk' (Poppe, 1960, 19).

Alt. ***çak(i)** : : Tk. **çak-** 'ani olarak ateş çıkmak veya çıkarmak', Yak. **Sah-** id.: Mo. **çaki** id (Poppe, 1960, s. 26) : J. **tak-** 'yakmak' (Miller, 1971, s. 99).

Alt. ***çig** : : Tk. **çig, çık** 'rutubet, çig' : Mo. **çigig** 'rutubet, ıslaklık' (Poppe, 1956, s. 208) : Ko. **tsets** < **tsək** 'ıslanmak', krş. 'ıslak, rutubetli olmak' : J. **tuk-e-** 'suya batırmak, ıslatmak, suya daldırmak', AKJ ***tsuk-** id. (Martin, 1964, s. 230, ≠ 60) (Miller, 1971, s. 98).

Alt. ***çim-** : : Tk. **çimtük** 'çimdik', **çimdik** < **çimdük** id. : Mo. **çimçil-** <

***çimti-** 'çimdikleme': Ko. **tsu / p-** 'tutup almak': J. **tum-** 'bir şeyi tutup almak', **tumam-** 'çimdikleme', AKJ. ***tsump-** id. (Martin, 1967; s. 238, ≠ 164) (Miller, 1971, s. 98).

Alt. ***bıdık** : : ETK. **bıdık** 'bıyık', Yak. **bitik** 'sakal veya bıyık teli' : Mo. **bucigir** < ***budigır** 'kıvrık saç, lüle; saç buklesi' : Lam. **boduruka** id. (Poppe, 1960, s. 21, 53).

Alt. ***bod (a)** : : ETK. **bod** (> boy), Hakas **pos** 'vücut, gövde; yükseklik', Oyr. **boy** 'kendisi, öz' : Mo. **boda** 'madde, gövde, bir şeyin özü, esası', Hal. **bod** 'gerçek varlık' : Ev. **bodo** 'hayat, geçim' (Poppe, 1960, s. 21).

Alt. ***daga-** : Tk. **yagu-** 'yaklaşmak', **yaguk, yakın** 'yakın', yaklaş- 'yakına gelmek': Mo. **daga-** 'takib etmek, sürmek' (áv. hk.): Ev. **daga** 'yakın, yanında' (Poppe, 1960, 22): J. **tagai** (ni) 'birlikte, yanında, karşılıklı olarak' (Miller, 1971, s. 85).

Alt ***dai₂ (i)** : : Tk. **yaş-ur** 'saklamak, gizlemek, örtmek' **yaş-mak** 'yaşamak, ince yüz örtüsü' : Mo. **dalda** 'gizli, kuytu, saklı, korunaklı': Ma. **dali-** 'gizlemek, saklamak, örtmek' (Poppe, 1956, s. 210) : J. **yasiro** 'yerli ilahlara tapınmak için etrafı çit veya duvarla çevrilen yer, sonraki devirlerde böyle yerlere tapınaklar kurulmuştur.' (Miller, 1971, s. 86).

Alt. ***dırg (a)** : : Tk. **yır** 'şarkı'. Tatar **yıraw** 'şarkıcı', Kaz. **cır** 'şarkı' : Mo. **cir-ga-** 'mesut olmak, neşeli olmak': Ko. **tsilke / p-** 'zevk almak, eğlenmek' : J. **ya-raka-b** 'eğlenmek, neşelenmek, sevinmek' (Miller, 1967, 287), AKJ **yarakeb** id. (Martin, 1967, s. 231, ≠ 77) (Miller, 1971, s. 99).

Alt. ***dulı** : : ETK. **yılıg** 'ılık' : Mo. **dulağan** < ***dullığan** id.: Ev. **dul-** 'ısıtmak', **du-lil-** 'ısınmak' (Poppe, 1960, s. 23) : s. **yu** 'sıcak (su)', (Miller, 1971, s. 85).

Alt. ***dür₂ (i)** : : Tk. **yüz** 'yüz, çehre' : Mo. **düri** 'şekil, görünüş, çehre' : Ma., Gol., **durun** id. (Poppe, 1960, s. 23, 111) : EJ. ***yuro** > ***yi-ro** > **irö** 'çehre, görünüş (yüz hk.)' (Murayama, 1962, Miller, 1967, s. 70 - 73) (Miller, 1971, s. 85).

Alt. ***cab (i)** : : Mo. **cabi** 'çizme' : Ma. **caya** < ***cawi** 'ak kayın kabuğundan yapılmış dolak şeklinde çizme', Ev. **caw** id. (Poppe, 1960, s. 28) : J. **tabi** 'ku- maştan yapılmış dolak gibi ayakkabı, çizme' (Miller, 1971, s. 85).

Alt ***cur** : : Ev. **cur** 'iki', Ma. **curu** 'çift', **cuwe** 'iki' (Poppe, 1960, 28) : OKo. **tulh** 'iki', Ko. **tul** 'iki' : EJ **ture** 'eş, birinin veya bir şeyin yanında bulunan aynı cinsten başka bir şey' (Martin, 1966, s. 245, ≠ 247), J. **tsure** 'iki' (Miller, 1971, 84).

Alt. ***cük** : : Tk. **yük** 'denk, paket, sandık, vb. gibi taşınacak eşya, ağırlık': Mo. **cüge** - 'taşımak, götürmek' : Ev. **cugû** - 'taşımak (kızakla)', Lam. **cugût** - 'taşımak, çekmek; yüklemek', Ev. **cügüwün** 'nakliye, taşıyıcı, yükçü' (Poppe, 1960, s. 28, 111) : EJ. **yuki** (> **yugi, yuge**) 'sadak, okdan, ok kabı' (Miller, 1971, 84).

Alt ***gar** : : Tk. **karı** 'kolun ön kısmı', **karış** 'karış': Mo. **gar** < ***gâr** 'el, kol': Ma. **gala** < ***gâra**, Gol. Ol., Oro. **ñala**, sol. **ñála** id. Neg. **ñála** Ev. **ñále**, Lam. **ñâl** 'el' (Poppe, 196, s. 24).

Alt. ***menğü** : : Tk. **benğü** (> **benği**) 'ebedî' : Mo. **mönke** id. Ko. **mango** 'ebediyet' (Poppe, 1960, s. 35).

Alt. ***mur (i)-** : Tk. **bur** - 'zorla mihveri etrafında çevirip döndürmek' : Mo. **murui** 'burulmuş, kıvrılmış, eğrilmiş' : Ma. **murihan** < **murui** **yan** 'eğme, bükme', **muri** - 'burulmak, kıvrılmak', Ev. **murûkê** - 'dönmek, etrafını dolaşmak' : EKo. **moroni** 'dirsek, dirsek gibi bükülüp dönme' (Poppe, 1960, s. 36).

Alt. ***neme** : Tk. **yeme** 'yine, tekrar' : Mo. **neme** - 'eklemek, arttırmak' : Ev. **nemesin** - 'yamamak, eklemek' : Ko. **nem** - 'birşey bakımından birine üstün olmak' (Poppe, 1960, s. 38).

Alt. ***ñar₂** : Etk. **yaz** 'ilkbahar', EBTk. ***ñar** > Mac. **nyár**, Çuv. **şur** id. : Mo. **niray** < ***naray** 'yeni doğmuş, taze' : Ma. **ñarhun (niyarhun yazılır)** 'yeni, taze, yeşil' : Ko. **nyerim** 'yaz' (Poppe, 1960, s. 81).

Alt. ***nal₂** : Etk. **yaş** 'tâze, yeşil, genç, yaşanan yıl sayısı' : Mo. **nilka** 'genç, küçük, tâze, henüz akli yetmemiş', **nilayun** < ***nalawun** 'çiğ' : Gol. **nealun / nalun** 'tâze, çiğ, pişmemiş' : Ko. **nalket** 'çiğ, pişmemiş' (Poppe, 1960, 39).

Alt. ***yada-** : Etk. **yadag** 'yaya', Çuv. **şuran** < ***yadagin** 'yayan, yaya olarak' : Mo. **yada** - 'kudreti olamak, ihtiyaç içinde olmak, sıkıntı çekmek', **yadagu** 'fakir, zayıf talisiz vb.' (Poppe, 1960, s. 32).

Allt. ***sıruk** : Etk. **sıruk** 'sırık, uzun değnek' : Mo. **şirug** 'direk, sırık, uzun değnek' : Ma. **şuruku** 'uzun değnek, sırık', Ev. **sirikêken**, Gol. **serân** id. : Ko. **siren** id (Poppe, 19660, 30).

Alt. ***sil₂** : Tk. **şiş, şiş** 'kebab şiş', şişlik 'kebablık et' : Tung. **sila** - 'şişte kırmak', **silawûn** 'şiş' (Ramstedt / Aalto, 1957, s. 108) : OKo. sô ɔlh 'et (yiyecek olarak)' : EJ. **sisi** id. AKJ ***suyas** (Miller, 1971, s. 119).

Alt. ***ar₂ (u)** : Etk. **azu** 'yoksa, yahut' : J. **arui** id. (Miller, 1971, s. 147).

Alt. ***ér** : Tk. **ér** 'erken', Tkm. **ır** < ***ēr**, Çuv. **ir** < **er** id., OTk. **erte** id. : Mo. **erte** 'erken' : Ev. **erde** id. < Yakut < Mo. (Poppe, 1960, s. 106) : J. **ariake** 'şafak, gün doğduğu zaman' (Miller, 1971, s. 153).

Alt. ***il₂ (e)** : Tk. **iş, iş** 'meşgale, çalışma' : Mo. **uile** id. : Ma. **welle** id. (Ramstedt / Aalto, 1957, s. 109) : J. i/2 **saru** 'balık tutmak' (Miller, 1971, s. 121).

Alt. ***ör₂** : Etk. **öz** 'kendisi' OTk. **öz** 'kendisi, iç, orta vb.', Çuv. **var** < ***ör** 'orta, iç' : Mo. **öre** 'iç, yürek damarı' : Ev. **ur** 'hayvan midesi; işkembe', Lam. **ur** 'mide, karın, işkembe' (Poppe, 1960, s. 109) : J. **ore** 'kendim, ben (kaba)' (Miller, 1971, s. 147).

b. Ana Altay Dilindeki şahıs zamirleri, teklik için bir yalın halde, öbürü, eklerden önce kullanılan iki şekil gösterir. Bunlar, Altay dillerinin dördünde bulunmaktadır. Çoklukta ise, ortakık aynı derecede açık değildir.

Alt. 1. ş. t. ***bi *men +** : Etk. **ben/men** . bin , Çuv. **epě/man +** : Mo. **bi/ minu** (genetive) : Ma. **bi/min +** : EJ. **mı/wanu**.

Alt. 2. ş. t. ***si/*sen +** : Etk. **sen/sen +** , **sin +** , Çuv. **esě/san +** : Mo. ***ti çİ/çinu** (genetive) : Ma. **si/sin +** : EJ. **si/söne**.

Alt. 3. ş. t. ***i/*en +** : Etk. **ol/an +** Çuv. **val/un +** : Mo. **i/inu** (genetive) : Ma.

i/in + : EJ. **aⁿ/r +, oⁿ/r +, onör-e.**

Alt. 1. ş. ç. ***bir₂** : : ETK. **biz**, Çuv. **epir/pir +** : Mo. (inclusive) **bida/bidan +** : Ma. **muse** : EJ. (inclusive) **wa/wan-u** (exclusive) **mar-ö, war-ö.**

Alt. 2. ş. ç. ***sır₂** : : ETK. **sız** Çuv. **esir/sir**: Mo. **ta/tan +** : Ma. **suwe/suwen +** : EJ. **ta/tar-e.**

Alt. 3.ş.ç. ***ır** : : ETK. **alar**, Çuv. **vö+ / ve^v +** : Mo. **a/an+** (Kotwicz, 1936, Les Pronoms dans les langues altaïques, Poppe, 1965, **Introduction to Altaic linguistics**, Miller, 1971, s. 157).

Ana Altay Dilindeki sorgu zamiri ***ya** 'ne?' ile ilgili olarak, Eski Türkçe **ne/nen** + (yalnız **nençe**'de) ile Eski Japonca **nani** 'ne?' karşılaştırılmıştır. (Miller, 1971, s. 185).

c. Ana Altay Dilindeki sayı adlarından bazıları Altay dillerinde, gruplar halinde izlenebiliyor. Bunlar (Miller'e göre, 1971, s. 220 - 221):

At. ***bir '1'** : : ETK, **bir**: Ana Kore - Japon ***pil + ㄱ +**, OKo. **pil + os**, EJ. **ito.**

Alt. ***dir '2'** : : Ana Mo. ***cır +** : Ana Tunguz **cor** : Ana - Kore - Japon ***tur** OKo. **tul**, EJ. **Quta +**.

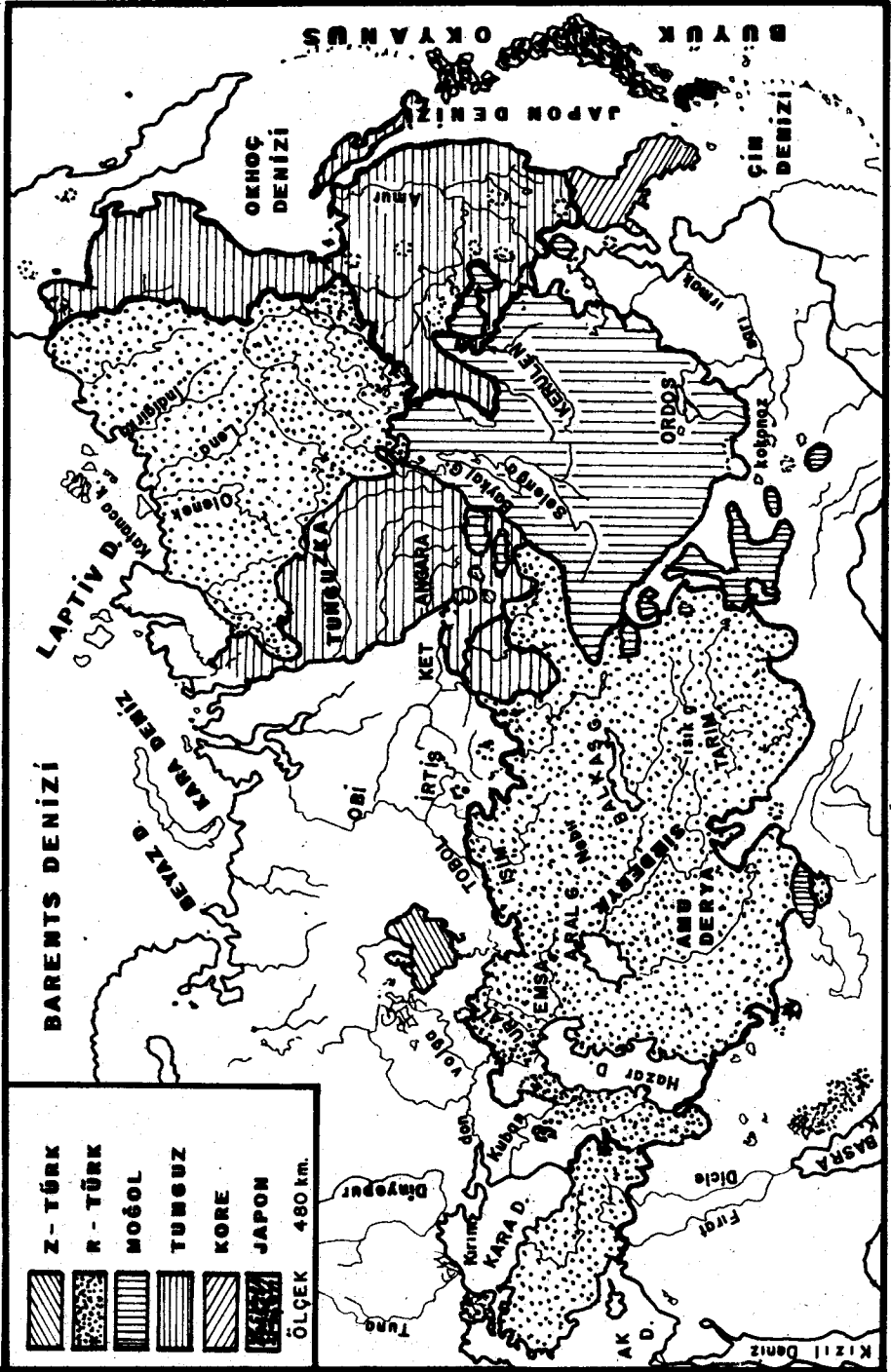
Alt. ***dör '4'** : : ETK. **(tört)** : Ana Mogol ***dör** : Ana Tunguz : ***du +** : EJ. yö.

Ana Altay ve Altay Dillerinin İlgili Düzeni (Hierarchy):

Ana Altay Dilinin özelliklerini tesbit için yapılan çalışmalarla (çalışmalar birinci yönü), bu dilden doğan üye dillerin tabakalanma ve dallanış şeklini tesbit için yapılan çalışmalar (çalışmaların ikinci yönü) eşit hızla gelişmemiştir. Bunlardan birincisi, Ana Altay Dilinden indiği tasarlanan üye dillerin kendi disiplinlerindeki araştırmaların sonuçlarına dayanmak zorunda idi. Bu ise, ağır ilerleyen ve özen isteyen bir çalışma konusuydu. 'Altay Dil Ailesi' fikri etrafında çalışanlar, bu araştırmaların sonuçlarını bekliyememişlerdir. Bu bakımdan, tasarlanan üye dillerin sayıları, zamanla genişleyip daralarak değişmiş, ancak Castrén'le sınırlanabilmiştir. Yalnız Ana Altay Dili'nin özellikleri ile, üye dillere ait özelliklerin karşılaştırılmasından elde edilebilecek 'ilgi düzeni şeması' bu bakımdan ister istemez daha az malzeme ile yetinmek durumunda idi. Gelişme hızlarındaki bu dengesizliğin sonuçları, şimdiye kadar yapılan şemalarda kendilerini açıkça gösterir. Bu noktayı aydınlatmak için - Türk, Mogol, Tunguz dilleri kesik çizgili çerçeve içine alınmış- şu beş şemayı veriyoruz:

Şemalardan birincisi (Şekil 5.) Profesör Poppe'nin verdiği, Ramstedt'in bu konudaki düşüncelerini açıklayan bilgiye dayanır. Buna göre, Ramstedt, yalnız bir kere 'Türk - Mogol Dil Birliği'nden bahsetmişse de, bununla Ana Türk - Mogol'u mu, yoksa Ana Altay'ı mı kastedtiği belli değildir.⁶⁵ Eğer, bunlardan birincisi doğru ise, o zaman Vladimirtsov'un şeması (Şekil 6) Ramstedt'in fikirlerini temsil ediyor demektir. Üçüncü şema (Şekil 7) Profesör Poppe'ye aittir. Dördüncü şema (Şekil 8), J. Street tarafından, **Vergleichende Grammatik der altaischen**

ALTAY DİLLERİ

ALTAI DİLLERİNİN KELİME BAŞI ÜNSÜZLERİ

ANA ALTAI	*p	*t	*k	*b	*d	*g	*ç	*c	*s	*y	*m	*n	*ñ
TÜRK	φ	t	k k̄	b	y	k k̄	ç	y	s	y	b	y	
ÇUVAŞ		ç	h̄	p	ş	h̄	ş		ş	ş		ş	
MOĞOL	fh̄		k̄	b	d c	ḡ	d c			φ		n n(i)	
TUNGUZ						ḡ			h̄		ñ		ñ
KORE	p ph	ts̄		p t	ts̄	k	ts̄						y
JAPON	φ	n		w m	y		t	y		φ			

ÇUVAŞ (yalnız ötümsüz), MOĞOL, TUNGUZ; DA alveolar (t, d, n, s) I alveo-palatal (ç, c, ñ, ş) I

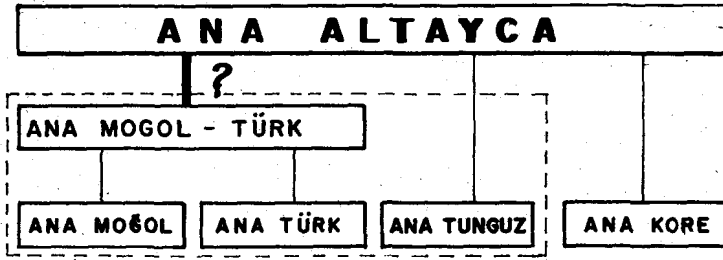
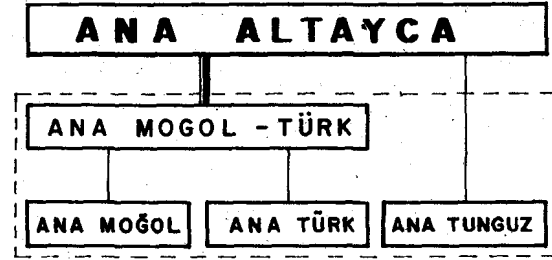
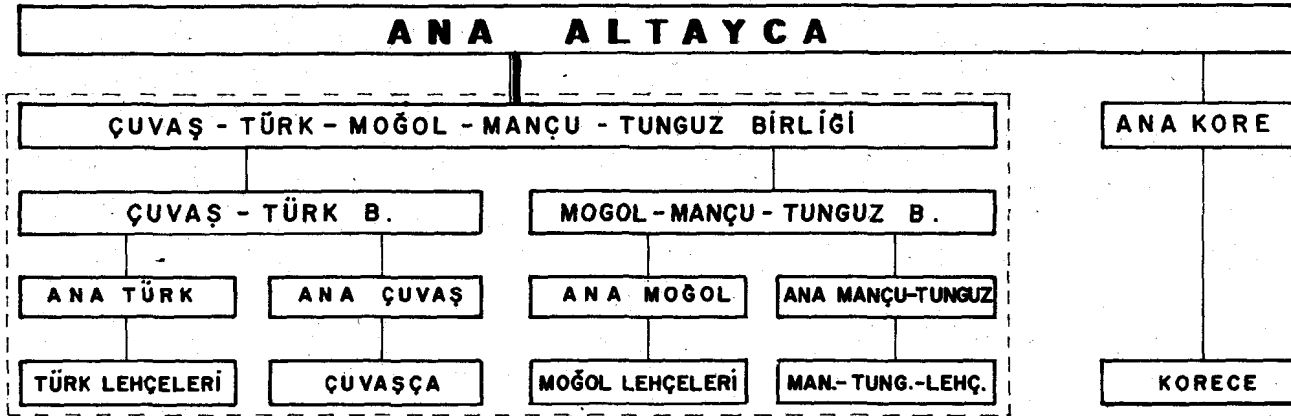
ALTAI DİLLERİNİN KÖK ÜNLÜSÜNDEN SONRA GELEN ÜNSÜZLERİ

ANA ALTAI	*p	*t	*k	*b	*d	*g	*ç	*ş	*y	*l ₁	*r ₁	*r ₂	*m	*n	*ñ	*ŋ	
TÜRK	p	t	k	b	d	g	ç	s	y	l	r	r	m	n	ñ	ŋ	
ÇUVAŞ		ç	ϕ	v	r	v	ş								y		
MOĞOL	bw		g	bw	gd	g	ç		ç				ç		n	ŋ	
TUNGUZ			g										ñ		ñ	ŋ	
KORE	p	ts	tsh	p	l	k	-	-	ϕ	ϕlh	l		pw		y		
JAPON	b			bm	ϕ	ϕ	t	s		sl	r	t		r			-

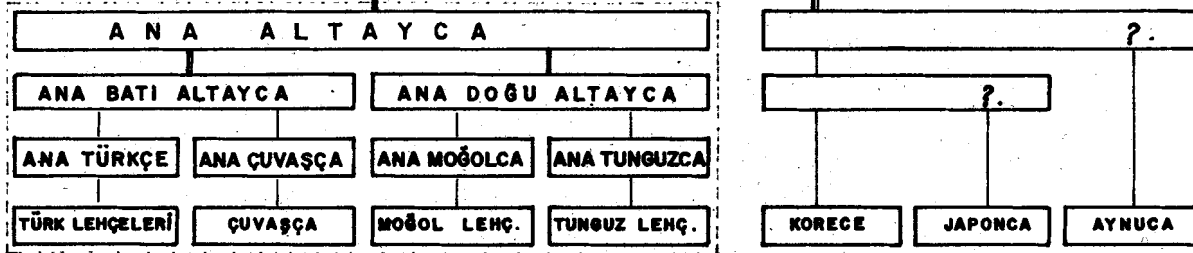
ÇUVAŞ (yalnız ötümsüz), MOĞOL, TUNGUZ' DA alveolar (t, d, n, s) l → alveo-palatal (ç, c, ŋ, ş) l

ALTAJ DİLLERİNİN KÖK ÜNLÜLERİ											
ALTAJ	* i	* i	* i	* i	* e	* ö	* o	* a	* v		
TÜRKMEN	* i	* i	* i	* i	* e	* ö	* o	* a	* a		
MONGUOR	i	ī	ū	ē	ē	ū	ū	ū	ū		
TUNGUZ					ē	ū	ū	ū	ū		
KORE	u	u	u	u	u	u	u	u	u	ye	ö
JAPON	u	u	u	u	u	u	u	u	u	ye	ö

ŞEKİL : 4

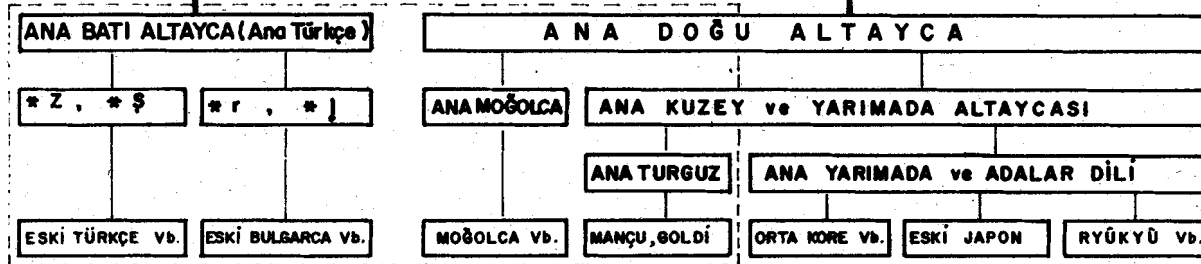
ŞEKİL : 5 (RAMSTEDT)ŞEKİL : 6 (VLADİMİRTSOV)ŞEKİL : 7 (POPPE)

ANA KUZEY ASYA DİLİ

ŞEKİL : 8 (STREET)

ANA ALTAYCA

ŞEKİL : 9 (MILLER)

Sprachwissenschaft'in tanıtılması sırasında verilmiştir.⁶⁶ (Ben bu şemayı - karşılaştırmayı kolaylaştırmak amacı ile - esaslarını bozmaksızın, öbürkülerle aynı şekle soktum). Sonuncu şema (Şekil 9) Miller'in **Japanese and the Other Altaic Languages**, Chicago, 1971 adlı eserindedir (s. 44).

İlk dört şemada, bu üç dil için tasarlanan tabakalanmada (hierarchy) en önemli fark, ilk ikisinde Yalnız Türk ve Mogol için ortak bir 'ana devir' düşünüldüğü halde, üçüncüsünde (Şekil 7) Türk - Çuvaş için bir, Mogol - Tunguz için başka bir ortak devre tasarlanarak, sonra bu iki ortak devre için, ikinci bir ortak devre düşünülmüştür. Bu şekilde, Türk - Çuvaş birliği **Ön Türkçe** (Pre Turkic) devresi olarak gösterilmektedir. Türk, Çuvaş, Mogol, Tunguz dillerinin bu durumu, adlandırma farklı olmakla birlikte, dördüncü şemada (Şekil 8) değişmez. Ancak, üçüncüde, Altayca'dan - öbürlerinden ayrı bir şekilde - bağımsız bir kol olarak inen Korece, dördüncü şemada, sorgu işareti ile Japoncaya bağlanmış, sonra bu kol, öbür kolunu Ana Altayca'nın teşkil ettiği, bir başka dile iliştilmiştir. (**Ana Altayca**'nın da kaynağı diye düşünülen bu dilin, şemadaki adı **Proto North Asiatic 'Ana Kuzey Asya'**dır, Street, ikinci kola, yine sorgu işareti ile, **Kore - Japon** birliğinden daha eski bir devrede, bir de **Aynu** dilini eklemektedir.

Vladimirtsov, şemasında Kore diline yer vermemiştir. Sonuncu şema, ötekilerinden çok farklıdır. Bunda, **Ana Türk Dili, Ana Altayca**'dan, öbürleri için tasarlanan bir ortak devrenin teşkil ettiği ikinci kolun yanında, ilk ayrılan dil olarak yer alır. Burada, **Ön Türkçe** yerine, **Ana Türkçe (Proto Turkish)** adı kullanılmıştır. bundan sonraki tabakada **Ana Mogol Dili**, daha sonrakinde **Ana Tunguz Dili**, daha sonrakinde ise, **Kore, Japon, Ryükyü** ayrılmışlardır. Şemada, **Aynu** diline yer verilmemiştir. Miller'in, eserlerinde açıkça beliren ve başkalarının da övgüsünü kazanan,⁶⁷ Japon Dili, Kore Dili, genel dilbilgisi, ve Altay Dili alanlarındaki sağlam bilgi, bu sonuncu şemaya özel bir değer vermemizi gerektirir. Miller, Altay Dillerinin tabakalanma ve dallanması (hierarchy) için - yalnız bilgiye dayanan kanaatlerine göre değil, birtakım ölçülere (criteria) ve metodlara göre - ileri sürdüğü bu düzenin esaslarını, ayrıntılarına inmeden açıklamaktadır (s. 43 ve devamı). Bundan, Altay Dillerinin ses ve şekil özellikleri arasında, ayrıaç niteliğinde olanların (distinctive features) grup halinde birleşenleri ile (cognates), bu gruplara uymayanların karşıtlığından (contrast) faydalandığı anlaşılıyor. Bugün, başka dil ailelerinde hierarchy'nin tesbiti için kullanılan başlıca metod da budur. Böyle olmakla birlikte, akrabalığı bilinen dillerde, ortak devirler ve üye dillerin ayrılma sıraları (relative chronology, hierarchy ve bunlarla ilgili olarak, **time depth** 'zaman derinliği') önceden hazırlanmış bir 'ana kelimeler listesi'nden çıkarılır. Miller, Tunguz, Kore ve Japon dilleri için, bu şekilde düzenlenmiş bir listeden elde edilen sonuçlara da başvurmuş olmalıdır. (bkz. aşağıdaki madde).

Altay Dillerinin Yaşı (Chronology):

Kore ve Japon dillerinin, tasarlanan **Ana Kore - Japon** ortak tabakasından ayrılış tarihlerini tesbit için, Samuel E. Martin ('Lexical evidence relating Korean to Japanese' **Language** 42, s. 185 - 251, 1966), tek başına akrabalık ispatında kul-

lanılamayan, fakat üye dillerin birlikten ayrılış yıllarını tesbitte yararlı bulunan **glot-tochronology (lexicostatistics** te denilir) metodunu 265 kelimededen, üye dil-lerde korunmuş kelimelerin yüzde nisbetlerine dayanarak yaptığı hesaplarda (bu hesaplar için kullanılan formül standarttır), Martin, Japon ve Kore dillerinin 4632 ± 379 yıl önce ayrıldığı sonucuna varmıştır. Aynı yolla yapılan başka hesaplarda, Ja-pon ve Mançu dillerinin 6195, Mançu ve Kore dillerinin 5550 yıl önce biri - birlerin-den ayrıldıkları tesbit edilmiştir. ⁶⁸ Bunlardan ilk ilginin (Japon ve Kore) çözülmesi tarihine, Japonya'da bazı kazılarda ortaya çıkarılan maddelerin ait olduğu zaman-ları gösteren ve karbon - 14 metodu ile bulunmuş rakamlar (4526 ± 200, 4500 ± 300, 5105 ± 65) uygun düşmektedir. ⁶⁹ Bu, Cömon kültürünün ortalarına rastlar. (Roy Andrew Miller: **The Japanese Language**, Chicago - London, 1967, ikinci baskı 1970, Genetic Relation 'Akrabalık ilgisi' bölümü, s. 82 - 83). Miller'in şema-sında verilen tabakalanma ve dallanmalar doğru olmak şartı ile, kelime listesinde olmadıkları için, hesap dışında kalan; Ana Türk ve Ana Mogol dillerinin yaşları ile, Ana Altay Dili'nin çözülme tarihini, aşağıda göstereceğim şekilde, bu rakamlar ara-cılığı ile ortaya çıkarmak mümkündür. Bu, hiç olmazsa şimdilik bizim, sadece 'tah-min'den ibaret olan; bazı tarihlerin çerçevesinden çıkmamıza yardım edecektir.

Martin ve Miller'in hesaplara dayanarak ileri sürdükleri, ve arkeolojinin destekle-diği bu tarihlere göre, **Proto - Northern and Peninsular Altaic 'Ana Ku-zey ve Yarımada Altay Dili'** (Tunguz, Kore, Japon Dil Birliği)'nin çözülmesi ile, **Proto - Peninsular and Pelagic 'Ana - Yarımada ve Adalar Dili** (Ko-re ve Japon Dil Birliği)'nin çözülmesi arasında geçen zaman (Japonca bakımın-dan 6195 - 4632 = 1563 yıl, Korece bakımından 6195 - 5550 = 645 yıl noksanı ile, 5550 - 4632 = 918 yıl olup, bunların ortalaması) (1563 + 918) : 2 = 1240 yıldır. Başka dil ailelerinde, çözülme süresi olarak kabul edilen rakamlara göre, oldukça akla yakın gelen bu 1240 yıllık farkı, bir ölçü çubuğu gibi kullanarak, kaynağa doğ-ru (**Ana Altay Dili**) bütün tabakaların çözülme zamanlarını birer - birer bulabili-riz. Şu halde **Ana Tunguz Dili** 4632 + 1240 = 5872, **Ana Mogol Dili** 5872 + 1240 = 7112, **Ana Türk Dili** 7112 + 1240 = 8352 yıl önce (hesap başlangıcı 1966) doğmuş olmalıdırlar. Aynı şekilde, iki çözülme arasındaki fark 1240 yıl ola-rak bilindiğine göre, ortak devirleri temsil eden tabakaların ortalama chrono-logy'leri de hesaplanabilir : **Proto Altaic (Ana Altay Dili)** 8352 + (1240 : 2)= 8972, **Proto - Eastern Altaic 'Ana - Doğu Altay Dili'** (Mogol, Tunguz, Ko-re, Japon Dil Birliği) 8972 - 1240 = 7732, **Proto - Northern and Peninsular Altaic 'Ana - Kuzey ve Yarımada Altay Dili'** 7732 - 1240 = 6492, **Proto - Peninsular and Pelagic ' Ana - Yarımada ve Adalar Dili'** 6492 - 1240= 5252 yıl. Doğrudan - doğruya 1563 yıllık ortalamanın kullanılması halinde, Ana Al-tay Dilinin ikiye ayrıldığı 8352 yıl yerine 8676, başlangıç olarak Japoñ - Tunguz ilgi-sinin kesilmesi alındığı takdirde, 9321 yıl gibi daha büyük rakamlar elde edilmekte-dir (Bu hesaplarda çözülme hızının değişmediği farzedilmiştir). Varılan bu sonuç, özellikle Türk tarih öncesi yönünden son derece önemlidir. Bu zaman derinliği o kadar büyüktür ki, Ana Türk Dili için, bu rakamlardan en küçüğünü bile alsak, Mi-sır'da büyük priamidin kurulduğu târihte, Türk Dili'nin 3500, **Ana Hind - Avrupa Dili'nin (Proto Indo - European Language)** çözülmeğe başladığı târihlerde

en az 2500 - 3000 yaşında olması gerekir. **Ana Altay Dili**'nin bu baş döndürücü eskiliği, daha başka yollardan, ve başka hesaplarla desteklenebilirse, bunun, **tarihi karşılaştırmalı dilbilgisi (historical comparative linguistics)** alanındaki etkileri çok büyük olacaktır. Burada, hemen not etmek gerekirken, hesaplarda elde edilen bu sonuçla Profesör Poppe'nin, bugün artık çok ilerlemiş bulunan, Altay Dilbilgisi'nin bütün bilgi ve tecrübelerine sahip olarak, bu konuda açıkladığı şu görüş, tam bir uygunluk halindedir: **"Bundan başka, eğer Altay Dil Birliği'nin varlığını kabul edersek, bu birlik, Hind - Avrupa Dil Birliği'nin çözülmesinden çok daha önce sona ermiştir. Böyle olmakla birlikte, Altay dillerinin hâlâ, İsveç ve Modern Yunanca (Grekçe)'dakinden çok daha fazla ortak özellikleri sahip olması ilgi çekicidir."** (Nicholas Poppe: 'Altaic Linguistics - An Overview' (s. 177); **Sciences of Language**, The Journal of the Tokyo Institute for Advanced Studies of Language, no: 6 Aralık 1975, s. (130 - 186). Altay dillerine, özellikle Türk Dili'ne, ötedenberi atfedilen ve 'yavaş değişirlik' in tanık olarak gösterildiği 'çok uzun geçmiş' iddiaları, başka ve daha ilerlemiş şekiller altında, bugün de karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan birisi, şimdi verdiğimiz açıklamasının ikinci cümlesi ile Profesör Poppe'ye aittir. Kendileri, daha başka bir yazılarında, Türk, Moğol, Tunguz dillerinin ses ve şekil ayıracılarından (distinctive features) altısını karşılaştırdıktan sonra, sonucunu şöyle açıklıyorlar: **"Türk dilleri (Turkic languages), basitleştirme yolunda, başka herhangi bir Altay dilinden çok daha uzağa gitmiştir."** (Nicholas Poppe; 'A New Symposium on the Altaic Theory' (s. 48), (**CAJ**, c. XVI, n: 1, 1972 s. 37 - 58). Bu ifade ile, daha öncekinin ikinci cümlesi birleştirilirse, Türk Dili'nin - geçirdiği değişiklikler öbürlerinkinden çok daha büyük olduğuna göre- **Ana Altay Dili**'nden de, onlardan çok daha eski bir târihte ayrılmış olması gerekir. Bunlara Menges'in bam-başka bir yoldan Türk Dili'ndeki 'ş' nin eskiliği hakkında vardığı sonuçlar eklenebilir (Karl H. Menges; **The Turkic Languages and Peoples**, Wiesbaden, 1968, s. 98-99, özellikle s. 99 ilk paragrafta, Türk Dili'ndeki 'ş'nin çok **uzak bir geçmişe**, **'tarih öncesi devirlerine kadar'** gittiğini yazıyor.). İster $1 > \text{ş}$, ister $\text{ş} > 1$, hangi görüş noktasından bakılırsa - bakılınsın, verilen örnekler 'ş'nin, dolayısı ile Türk Dili'nin eskiliğini destekler. Çünkü, Altay dilleri arasında aynı zamanda r ve z, l ve ş'ye sâhip olan tek dil, Türk Dili'dir; ve, bu seslerin hepsi, kelimedede aynı dağılım (distribution) kurallarına bağlıdır. ⁷⁰ Martin, Murayama ve Miller'in çalışmaları sonucu olarak, Ana Altay *1₂'yi, Japon Dili'nde s/ 'nin karşıladığı tesbit edilmiştir.

Kore - Japon Dil Birliği (Proto Korean - Japanese) devresi için (5252 + 13 = 5265 yıl önce) bu ses, *s/ olarak kurulmuş (reconstructed) bulunuyor. Eğer, bu denkleme, bu iki dilde Türk Dili'ndekine paralel, fakat bağımsız bir gelişmenin sonucu değilse, Menges'in iddialarına, Altay dillerinin içinden gelen bir tanık teşkil eder.

Buraya kadar önemini belirtmeğe çalıştığım Miller'in şemasını, daha doğrusu, Altay dillerinin tabakalanma ve dallanması hakkındaki görüşlerini, şimdi ses (phonetic) ve şekil (morphology) bakımından hangi özelliklerle doğrulayabileceğimizi

göstermek istiyorum:

a. Türk Dili'ndeki, öbür Altay dillerinde bulunmayan, veya öbür Altay dillerinde ortak olup Türk Dili'nde bulunmayan özellikler, bir **'varlık: yokluk' (presence - absence)** karşıtlığı (contrast) teşkil eder. Bunlar:

Özel Ses Denkleşmeleri:

Alt. *é : *e : Tk. (Yenisey, Azeri) é : e Öbürlerinde yok (Miller, 1971, s. 306)

Alt. *l₁/*l₂/*r₁/*r₂ : Etk. l/ş/r/z/ dörtlü karşıtlık; Öbürlerinde yok. (Miller, 1971, s. 125)

Alt. # *m : Etk. # b : Öbürlerinde # m. (Miller, 1971, s. 305, 306)

Alt. *p/V : Etk. p/V : Öbürlerinde ya yok, ya karışık (sonuncusu yalnız Tunguzcada p/V), (Miller, 1971, s. 305)

Alt. *k/V : Etk. k/V : Öbürlerinde V den önce değişir. (Miller, 1971, s. 305)

Alt. *b/V : Etk. b/V : Öbürlerinde V den önce değişir. (Miller, 1971, s. 305)

Özel kelimeler:

Alt. *bi 'ben' (yalın) : Etk. **ben** id. : Öbürlerinde *bi id. (Miller, 1971, s. 157)

Alt. *si 'sen' (yalın) : Etk. **sen** id. : öbürlerinde *si id. (Miller, 1971, s. 157)

Alt. *dir '2' : Etk. **eki** id. : Öbürlerinde *dir. (Miller, 1971, s. 221)

(Eski Türkçe'deki 1. ve 2. ş. teklik'teki n ile, 1. ve 2. ş. çokluktaki z < *r (Çuv. **epir/plr, eslr/sir**) karşıtlık hâlinindedir. Bu, belki, eski bir **teklik eki : çokluk eki** karşıtlığını temsil etmektedir.)

b. Türk ve Japon (bazan ayrıca Kore) dillerinde ortak olan, fakat öbürlerinde bulunmayan özellik ve kelimeler, Ana Altay Dili'nin bu iki uçta korunmuş kalıntıları olmak gerekir. Coğrafya bakımından en doğuda bulunan Kore ve Japon dilleri "ile en batıda bulunan Türk dilini, 'çevre dilleri' (**peripheral Languages**) saymak doğru olur. Kore yarımadasının ırk, kültür ve dil yönlerinden müze rolü oynayan bir 'çıkılmaz sokak' durumunda bulunduğu gerçeğini unutmamalıyız. ⁷¹ Çok eski devirlerde, bu yarımada sıkışan Kore ve Japon dillerinin, bazı çok eski özellikleri saklamış olması beklenebilir. Bunları şu üç grupta toplayabiliriz:

Özel Ses Denkleşmeleri:

Alt. # *d : Etk. # y : EJ. # t, # y : Öbürleri farklı. (Miller, 1971, s. 305)

Alt. # *c : Etk. # y : EJ. # t, # y : Öbürleri farklı. (Miller, 1971, s. 305)

Alt. # *ñ : Etk. # y : EJ. # n, # y : OKo. # n, # y : Öbürleri farklı. (Miller, 1971, s. 305)

Alt. # *g : Etk. # k : EJ. # k, : OKo. # k : Öbürleri farklı. (Miller, 1971, s. 305)

Alt. *g/V : Etk. g/V : EJ. g/V : Öbürleri farklı. (Miller, 1971, s. 305)

Alt. *l₂ / : Etk. ş / : EJ. s / : Öbürleri farklı. (Miller, 1971, s. 305)